

*Les dones cornellanenques
a la guerra civil espanyola*

Heroïnes invisibles...

ÍNDIX

0. Sumari	Pàgina 4
1. Introducció	Pàgina 5
2. La guerra civil espanyola	Pàgina 6
3. El bàndol nacional	Pàgina 13
4. El bàndol republicà	Pàgina 15
5. Les dones cornellanenques en la guerra civil	Pàgina 18
6. L'associació de dones del 36	Pàgina 33
7. Part Pràctica	Pàgina 35
8. Conclusions	Pàgina 37
9. Bibliografia	Pàgina 39

0. SUMARI

El meu treball de recerca explica com les dones van viure la guerra civil espanyola a Cornellà durant els tres anys de conflicte. Analitzo la situació de l'època des de diversos punts de vista i des de diferents àmbits a través de llibres i de dues entrevistes a la senyora Pilar Pons, una veïna de Cornella que va viure la guerra quan tenia quinze anys.

La investigació, es divideix en diversos apartats, però es poden diferenciar tres grans grups: En el primer bloc, comento la guerra civil en general: les seves causes, el cop d'estat, els bàndols i les conseqüències. En segon lloc, explico la vida en diferents àmbits de les dones cornellanenques durant la guerra. I per últim, la part pràctica, on desenvolupo les paraules de Pilar Pons a partir de les dues entrevistes que em va concedir; una abans del treball i una altra quan l'estava finalitzant.

L'objectiu de la recerca és clar, aprofundir en el tema i intentar adquirir el màxim d'informació sobre l'època i la vida de les dones, concretament les cornellanenques. I les hipòtesis son les següents: en primer lloc, saber si es veritat la meva versió sobre el paper de les dones. És a dir, si no van tenir cap responsabilitat i simplement van viure a la rereguarda d'una manera paral·lela a la guerra. I en segon lloc, verificar si la vida els hi va canviar molt amb l'arribada dels *nacionales* al poder.

Per finalitzar, glosso els coneixements que he adquirit, dono la meva opinió sobre el tema i exposo les conclusions a les quals he arribat després de diferents mesos de treball. La primera es que les dones van tenir un paper molt important en la guerra, tant com la dels homes. El seu principal rol el van adquirir a la rereguarda desempennant diferents tasques. I en segon lloc, concloc el treball dient que efectivament el paper de les dones va canviar molt durant el règim franquista respecte a les llibertats i drets que van adquirir durant la Segona República i el conflicte bèl·lic (en les zones que encara pertanyien al bàndol republicà).

1. INTRODUCCIÓ

Les dones cornellanenques a la guerra civil espanyola és el tema del meu treball de recerca. A partir de les pràctiques que vaig fer a Ràdio Cornellà, em van donar l'oportunitat d'assistir a les entrevistes de dues persones molt reconegudes a la meua ciutat. Després de les declaracions d'una de les entrevistades, Pilar Pons, comença la meua inquietud de com van viure les dones del meu municipi aquesta època. Això fa que em plantejgi centrar el meu treball en les dones i poder aprofundir més en el tema.

Amb aquesta recerca, intentaré esbrinar com van viure les dones que fa unes dècades van patir una guerra civil, aprofundint en aspectes com la vida social, cultural, política i econòmica que portaven, conèixer com es vivia a la rereguarda, saber si estaven en una època molt repressiva, i informar-me de com va canviar la situació de les dones de l'època republicana a la franquista.

En definitiva, cercar de primera mà quin era el rol de les dones durant la guerra civil espanyola, i saber si una vegada instaurada la dictadura franquista les dones van perdre tots els drets adquirits durant la Segona República espanyola.

Per portar a terme aquesta tasca, un primer objectiu és recopilar informació mitjançant diverses fonts com són llibres, articles, revistes, films, webs d'internet i les consultes als plens de l'ajuntament de Cornellà durant el conflicte bèl·lic; aquesta informació obtinguda, la contrastaré amb les declaracions obtingudes en dues entrevistes a la senyora Pilar Pons, una dona cornellanenca que va viure la guerra civil sent una adolescent.

Després de l'objectiu, vull verificar la certesa de les meves hipòtesis. D'una banda m'he plantejat que durant la guerra les dones van tenir les mínimes responsabilitats, ja que sempre que he escoltat parlar de la guerra he sentit la versió dels homes. I l'altra hipòtesis es que a partir de la instauració del règim franquista, la dona va deixar de progressar i seguir el camí endavant cap a la igualtat respecte als homes per la qual avui dia seguim lluitant. És més amb a incorporació de Franco com cap de l'Estat la dona espanyola va donar un pas enrere respecte als drets adquirits durant els anys de sistema republicà, i va establir el paper de l'època canovista o de temps anteriors.

2. LA GUERRA CIVIL

La guerra civil espanyola va ser un enfrontament armat entre els ciutadans d'un mateix estat, dividits en dos bàndols per raons polítiques i ideològiques. Els dos bàndols van ser: el bàndol nacional¹, encapçalat per Francisco Franco i el bàndol republicà².

Aquesta guerra, va ser la conseqüència de la radicalització política durant la II República i de l'enfrontament ideològic que es plantejava a Europa per l'ascens del feixisme.

2.1. CAUSES

La causa més superficial de l'esclat de la guerra civil espanyola, van ser els constants enfrontaments que van haver entre els mesos de febrer i juliol. Els enfrontaments partidistes portaven a una extrema violència política entre la dreta i l'esquerra, que va deixar més de 250 homicidis. Aquesta situació social on els assassinats i les ocupacions de terres per part dels jornalers eren molt freqüents, va contribuir a què les forces contràries al programa reformista del govern del Frente Popular, es decidiren a conspirar per enderrocar la Segona República. Al malestar amb el govern d'esquerres, també s'afegia la por d'una possible revolució.

La nit del 12 al 13 de juliol del 1936 hi ha dos assassinats que segons molts historiadors són l'espurna que provoca definitivament el cop d'estat del 18 de juliol. Per una banda, l'assassinat en un atemptat falangista del tinent Castillo, un guàrdia d'assalt vinculat al PSOE. I per altra banda, l'assassinat de José Calvo Sotelo per part d'un grup de guàrdies d'assalt. Aquest darrer assassinat va ser una represàlia pel del tinent Castillo. Però la conspiració en contra dels republicans estava en marxa des de mesos enrere.

Ara bé, el fet dels dos assassinats i la insostenible tensió creixent que hi havia al país no va ser el motiu. La causa profunda va ser l'existència de tres projectes polítics diferents a Espanya que no eren compatibles entre si. Cadascun dels projectes, era defensat per diferents forces polítiques amb ganes d'usar la violència per a imposar-la. Aquests tres projectes eren:

-**El dretà**, partidari d'una sortida antidemocràtica mitjançant un cop d'estat militar amb suport civil. Els partidaris d'aquesta idea defensaven un sistema polític centralista i autoritari, la preservació intacta de les estructures econòmiques de l'ordre social tradicional i la moral catòlica conservadora. A més, consideraven intolerable un govern reformista

---

¹ El bàndol nacional també és anomenat bàndol insurrecte, rebel, feixista, nacionalista, franquista, insurgent i colpista.

² El bàndol republicà també rep com a nom bàndol governamental lleial o *rojos*.

d'esquerres, perquè el seu programa de canvis (autonomia de Catalunya, la reforma agrària, la potenciació legal dels sindicats i la reforma anticlerical) era entès com un atac revolucionari a la seva concepció d'Espanya.

-**El reformista democràtic**, defensat pel centre i l'esquerra moderada, era partidari de les llibertats polítiques i de les reformes graduals. Aquest projecte fracassarà en l'intent de governar fent que els radicals de dreta i esquerra acceptin el règim republicà. Els de dreta consideraven abusives les seves reformes i els d'extrema esquerra insuficients.

-**El revolucionari d'extrema esquerra** que defensa la subversió violenta per acabar amb el règim capitalista. Cal destacar la diversitat de tendències revolucionàries que disputaven entre si: revolucionaris del PSOE; comunistes estalinistes (PCE³) i antiestalinistes (POUM⁴); anarquistes sindicalistes i insurreccionals (FAI⁵).

Durant el conflicte bèl·lic els defensors del pla reformista democràtic, es van aliar amb els revolucionaris per fer front als feixistes. Encara i això van ser derrotats pel bàndol nacional.

2.2. EL COP D'ESTAT I L'INICI DE LA GUERRA

Barricades el 19 de juliol de 1936 a Catalunya durant el Cop d'Estat.

La conspiració antirepublicana comença fins i tot abans de les eleccions de febrer de 1936, després de diversos mesos amb una situació molt violenta es fa el cop d'estat. Durant aquests mesos tan complexos, els anarquistes ocupaven terres i amenaçaven amb la revolució social, un sector de l'exèrcit preparava aquesta sublevació militar contra la República i els assassinats polítics se succeïen diàriament. Així mateix, l'enfrontament internacional entre Feixisme Comunisme també contribuïa a radicalitzar la situació espanyola i agreujar-la.

Aquest alçament militar, va ser encapçalat pels militars *africanistas*, amb Mola i Sanjurjo com a líders, el suport polític de partits monàrquics i dretans i el suport financer de

³ Partit comunista espanyol.

⁴ Partit Obrer d'Unificació Marxista.

⁵ Federació Anarquista Ibèrica.

Juan March. També va ser defensat pels sectors benestants, és a dir, aristòcrates, empresaris, terratinents i part de les classes mitjanes.

L'objectiu és, que amb el cop d'Estat els militars rebels es facin el 18 de juliol amb el control de les capitals de província. Però el cop fracassa de manera parcial, perquè en part del país alguns militars i forces d'ordre públic com guàrdies d'assalt i guàrdia civil, amb una ajuda molt important per part dels obrers armats, derroten als rebels.

És significatiu que el cop triomfi en les zones on les dretes havien aconseguit els seus millors resultats en les eleccions dels anys 30 (Navarra, Aragó, Castella-Lleó, Galícia), que eren zones agràries no latifundistes d'Espanya on predominaven els petits i mitjans propietaris agraris, els quals desconfiaven del reformisme econòmic de l'esquerra republicana. L'exèrcit colpista, també triomfa en part d'Andalusia: Sevilla, Cadis i Granada. En aquestes ciutats, és decisiva l'audàcia de generals com Queipo de Llano que aprofiten la descoordinació i la falta d'armes del bàndol republicà. I sobretot, els revoltats fan triomfar el cop al Marroc, on hi ha les úniques unitats professionals ben preparades de tot l'exèrcit espanyol: el *Tercio* (legionaris) i els *Regulares* (els mercenaris *moros*). Aquest exèrcit el va dirigir Franco encomanat per Mola i Sanjurjo, i va ser clau per al desenllaç de la guerra.

Resten lleials a la República els territoris que votaven majoritàriament a les esquerres en la Segona República: Catalunya, País Valencià, País Basc, Astúries, Madrid, Castella-La Manxa, Múrcia i una part d'Andalusia i Extremadura. És a dir, les zones urbanes industrials i mineres, amb una classe obrera molt bé organitzada i una part de la classe mitjana de tendència progressista i el sud d'Espanya, agrària i latifundista amb masses de jornaleros esquerrans.

Fracassat parcialment el cop d'estat militar, comença la guerra civil. La guerra civil, serà per als *nacionales* un encadenament d'ofensives victorioses. I per als republicans, una guerra defensiva, que intenta conservar els territoris controlats i que poques vegades aconsegueix ofensives amb èxit o triomfs en batalles.

2.3. EL DESENVOLUPAMENT DE LA GUERRA

2.3.1. Primera fase

Passats els primers dies de confusió i estabilitzats els fronts, l'estratègia dels rebels és fer convergir totes les seves forces des del Nord i el Sud a Madrid, perquè per a ells la caiguda

de la capital suposaria l'enfonsament total de la República. Aquesta estratègia exigia el trasllat de l'exèrcit que es trobava al Rif cap a la Península i l'obtenció de Cadis i Sevilla per facilitar el transport per l'estret de Gibraltar, que es farà per via aèria i marítima.

Quan Franco va aconseguir creuar l'Estret de Gibraltar, va enllaçar amb Queipo de Llano, que controlava part d'Andalusia, i després de la conquesta de Badajoz va aconseguir unir-se amb els revoltats del nord al comandament de Mola. El pla de Franco era dirigir-se directament a Madrid. Abans, però, es va desviar per alliberar l'Alcàsser de Toledo.

L'assalt frontal contra Madrid va fracassar davant la resistència dels madrilenys i les Brigades Internacionals. Davant aquest fracàs, els Nacionals van intentar envoltar Madrid pel sud (Batalla del Jarama, febrer de 1937) i pel nord-est (Batalla de Guadalajara, Març de 1937), però tots aquests intents de prendre Madrid van fracassar i això va contribuir a allargar la guerra.

Pel seu costat els republicans van intentar recuperar el terreny perdut: des de Catalunya van sortir contingents cap a Balears i Aragó. Part de les columnes d'Aragó van marxar després a defensar Madrid.

2.3.2. Segona fase

L'exercit nacional, sense deixar de pressionar sobre Madrid, es llança sobre el front del Nord el 1937. Primer sobre el País Basc (juny de 1937), on el PNV⁶ decideix romandre lleial a la República i lluitar al costat dels *rojos* malgrat que el nacionalisme basc era conservador catòlic. Però tenien el compromís d'obtenir el govern del règim autonòmic, concedit a l'octubre de 1936. Un destacat episodi al País Basc, és el de Guernica (abril de 1937), ciutat bombardejada i destruïda per l'aviació alemanya⁷, exemple de com la guerra civil espanyola va ser un assaig de tècniques bèl·liques per als nazis. Després de la caiguda del País Basc, a l'agost de 1937 cau Santander, i posteriorment a l'octubre Astúries.

2.3.3. Tercera fase

Ocupat el nord d'Espanya, els rebels fan una ofensiva al front d'Aragó (març 1938). Completen l'ocupació de l'Aragó oriental i penetren en la franja occidental i meridional de Catalunya, finalment arriben al mediterrani ocupant la riba sud de l'Ebre (abril 1938).

---

⁶ *Partido Nacionalista Vasco.*

⁷ Legió Còndor.

Soldats creuant el riu Ebre mitjançant un pont provisional. (Batalla de l'Ebre).

L'ocupació de la província de Castelló suposa dividir en dues parts l'Espanya republicana. Per a resoldre aquesta catàstrofe estratègica, els republicans desencadenen una ofensiva creuant el riu Ebre. Aquesta ofensiva és anomenada la batalla de l'Ebre (de juliol a novembre de 1938), un cruel conflicte de desgast en què els soldats republicans, en inferioritat davant l'artilleria i l'aviació nacional, són derrotats.

Els efectes del fracàs republicà a la batalla de l'Ebre són:

- L'aïllament de Catalunya.
- L'acceleració de la invasió de Catalunya per tropes franquistes.
- I el final de la guerra.

2.3.4. Quarta fase

L'ocupació franquista de Catalunya (de desembre de 1938 a febrer de 1939), en mig d'intensos bombardejos, una desbandada de civils, i soldats i polítics marxant cap a la frontera francesa, redueix el bàndol republicà a la zona composta per Madrid, Castella - La Manxa, l'Andalusia oriental, Múrcia, Alacant i València.

A l'Espanya republicana hi havia discrepàncies entre:

- Els partidaris de resistir, com per exemple el socialista Negrín president del govern des de 1937.
- I els que propugnen la negació de pau com per exemple el general Casado.

Finalment la guerra acaba a l'abril de 1939 amb la conquesta d'Alacant i Madrid ja ocupada.

2.4. CONSEQÜÈNCIES⁸

2.4.1. Efectes demogràfics

EL nombre de morts a la Guerra Civil espanyola només pot ser estimat de manera aproximada. Les forces nacionalistes van posar la xifra de 500.000, incloent-hi no només els morts en combat, sinó també a les víctimes de bombardejos, execucions i assassinats. Als 500.000 morts cal afegir els morts per fam i malalties.

Només en assassinats per part de tots dos bàndol van morir 165.000 persones. Tant els rebels com els republicans practicaven una sistemàtica repressió contra els sospitosos de simpatia amb l'enemic, tant per venjança política com per evitar l'existència d'una cinquena columna. També s'afegeix la pèrdua dels milers d'exiliats a països com França i Mèxic.

2.4.2. Efectes polítics

Una vegada finalitzada la guerra i amb la victòria dels rebels, Francisco Franco instaura una dictadura militar amb molts elements feixistes.

En l'esfera política hi ha un règim de partit únic, *FET y de la JONS*⁹ després anomenat *Movimiento Nacional*, que rendeixen culte a la personalitat del líder (el *Caudillo*, el *Generalísimo* victoriós).

La població és enquadrada per grups, en organitzacions de control: Les dones en la *Sección Femenina*, els joves en el *Frente de Juventudes* i els treballadors en el *Sindicato Vertical*. Totes depenent de Falange.

Amb el temps es crearà un parlament corporatiu. En la immediata postguerra, aplicant també idees del totalitarisme, hi ha un manteniment de la repressió en forma de condemnes de mort, reclusió en presons i camps de concentració, i depuració massiva contra els sospitosos d'haver col·laborat amb l'Espanya republicana. És una persecució totalitària dels enemics *rojos*.

En l'esfera socioeconòmica, l'Estat franquista aplicarà una política econòmica proteccionista (autarquia¹⁰). I d'intervenció econòmica estatal, sempre a favor de les empreses

---

⁸ Informació extreta d'un PDF d'història. Link a la bibliografia.

⁹ Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista.

privades. Els Sindicats Verticals imposaran la pau social en detriment dels interessos dels treballadors.

En l'àmbit ideològic i cultural, profusió de la simbologia, la propaganda i l'estètica feixista¹¹. I en el diplomàtic, col·laboració amb les potències feixistes, fins que siguin derrotats a la 2a Guerra Mundial (1944-1945).

2.4.3. Efectes econòmics

Acabada la guerra, desapareix immediatament l'estabilitat econòmica de l'Espanya nacional, perquè cal fer-se càrrec dels greus problemes econòmics de l'Espanya republicana. L'economia quedà ensorrada i la indústria destruïda.

Però la crisi econòmica que deixa la guerra civil es prolonga 10 anys. Per les destruccions de la guerra, per les dificultats del comerç amb l'exterior¹² i per la desastrosa política econòmica franquista, l'autarquia.

2.4.4. Efectes culturals, morals i ideològics

En l'àmbit cultural, l'eliminació de la llibertat d'expressió suposa la censura dels mitjans de comunicació i artístics, és a dir la persecució de les idees morals o polítiques contràries, considerades subversives i anti-espanyoles.

En l'àmbit moral, el triomf de *la Cruzada*¹³, del nacionalcatolicisme significa una reacció enfront dels canvis ideològics i de la vida quotidiana que va introduir la República. Es restauren una rigorosa moral catòlica i el masclisme, la qual cosa suposa la marxa enrere per als drets de les dones aconseguits durant la Segona República espanyola.

---

¹⁰ L'autarquia o autosuficiència, és un sistema econòmic en el qual un estat s'abasteix amb els seus propis recursos, evitant tot el possible qualsevol importació, després de l'ampliació de mesures fiscals, duaneres i monetàries.

¹¹ L'estètica feixista es caracteritza per: la salutació romana i els uniformes polítics paramilitars a les concentracions de masses a l'art classista.

¹² Primer per la 2a Guerra Mundial, posteriorment pel bloqueig econòmic internacional contra Espanya.

¹³ La *Cruzada* és una guerra santa que es va produir a l'edat mitjana entre els reis cristians d'Europa i els musulmans, després que aquests darrers ocupessin Israel i Palestina. Respecte a la relació que té això amb la guerra civil, els religiosos a les ordres de Franco i el mateix Franco, creien que la guerra civil espanyola era una lluita entre catòlics i ateu, per tant la denominaven la nova '*Cruzada*'.

3. EL BÀNDOL NACIONAL

El bàndol *nacional* es compon socialment per militars i classes altes, és a dir, aristòcrates, terratinents, empresaris i la burgesia catalanista. A més també els donen suport l'església i una part de les classes mitjanes, el sector de persones que defensen prioritàriament la seva propietat i les seves creences catòliques.

Políticament, el bàndol insurrecte té un sistema polític autoritari, amb una orientació ideològica conservadora i tradicionalista. És inicialment comandat per una *Junta Militar*, on ràpidament sobresurt la figura del general Francisco Franco, nomenat *Generalísimo* i cap d'Estat l'octubre de 1936.

Aquest bàndol es compon d'antics membres¹⁴ dels partits conservadors com per exemple la CEDA, els radicals, els monàrquics, els agraris i la Lliga, a més de Falange¹⁵ i els Carlins.

Com a excepció, carlistes i falangistes des del 18 de juliol de 1936 protagonitzen una intensa activitat en el front i en la rereguarda. Aquestes dues forces compten amb el suport dels militars per la coincidència en una ideologia extrema, conservadora i autoritària, i perquè aquests partits no han estat implicats en el govern de la República, a diferència de la dreta tradicional.

Bandera del partit únic FET y de las JONS

El 19 d'abril de 1937 Franco imposa la fusió de carlins i falangistes en *FET y de las JONS*, on poden ingressar els antics militants de la resta de partits conservadors. El règim que vol imposar Francisco Franco, és el de partit únic; aquesta idea feixista és molt convenient en situació de guerra per assegurar la disciplina i el control ideològic.

Franquistes i republicans practiquen una sistemàtica repressió contra l'enemic, amb la diferència que entre els *nacionales* és estimulada des dels primers moments per les autoritats militars, mentre que entre *els rojos* és majoritàriament responsabilitat d'incontrolats, de

¹⁴ Parlem d'antics membres polític perquè els militars insurrectes, van prohibir l'activitat política i sindical.

¹⁵ Falange era un partit molt minoritari durant la Segona República, però durant la guerra rebrà moltíssims afiliats. Va ser fundat per Jose Antonio Primo de Rivera.

treballadors radicals que assassinen a sacerdots o propietaris aprofitant la incapacitat del govern republicà. Un govern que no pot organitzar eficaçment la lluita contra l'enemic franquista ni frenar la revolució i les venjances en el territori republicà.

El bàndol dels sublevats, és un bàndol políticament autoritari, dictatorial, monàrquic, ultraconservador i centralista. A més, es consideren antidemocràtics, antirepublicans, antiesquerrans i antiautonomistes. Respecte al sistema econòmic, són partidaris del capitalisme, això sí, des d'un punt de vista conservador i antireformista. I ideològicament són defensors de la religió catòlica i dels valors tradicionals espanyols. A valors tradicionals espanyols es refereixen a l'imperialisme o la grandesa d'Espanya; el masclisme i la família tradicional; el catolicisme i el respecte a una societat molt classista i jerarquizada.

La guerra civil espanyola es va produir en un context internacional molt conflictiu. Una crisi econòmica aguda i un increment de la tensió diplomàtica¹⁶. L'escena política internacional, la podem dividir en tres sectors: les nacions democràtiques capitalistes¹⁷, les nacions feixistes¹⁸ i la comunista¹⁹.

Les nacions democràtiques, per eludir una guerra contra Alemanya acorden la no-intervenció d'altres països en la guerra civil. Però les potències totalitàries, ignoraran aquest acord.

El bàndol franquista rebrà el suport d'Alemanya i Itàlia, fonamentalment amb armes pagades amb recursos miners, i en menor grau homes. Del CTV²⁰ italià 49.000 homes i 6.000 alemanys de la Legió Còndor, la majoria aviadors. Els insurrectes, també rebran l'ajut de voluntaris portuguesos, que es trobaven en un règim autoritari.

---

¹⁶ Auge del totalitarisme. Agressivitat dels feixistes i enfortiment de l'URSS.

¹⁷ França i Gran Bretanya.

¹⁸ Alemanya i Itàlia.

¹⁹ La unió de repúbliques socialistes soviètiques (URSS).

²⁰ Corpo Truppe Volontarie, va ser una força italiana de combat d'uns 50.000 soldats.

4. EL BÀNDOL REPUBLICÀ

Membres de la CNT-FAI armats

Del bàndol roig formaven part alguns militars i una part de les forces de seguretat lleials a la República i al govern legítim. També sectors de la classe mitjana, uns en defensa d'un règim democràtic i reformista, i uns altres en defensa d'un règim autonòmic (les classes mitjanes de Catalunya i el País Basc). Per últim formaven

part d'aquest bàndol les classes treballadores rurals i urbanes, que volien canvis socials, o bé reformistes o bé revolucionaris.

El principal problema del bàndol governamental és que pateix una radical divisió entre dos sectors, els reformistes i els revolucionaris. No es posen d'acord en l'organització política, econòmica i militar i això facilitarà la victòria dels rebels.

Entre el 18 i 20 de juliol els militars insurrectes troben l'oposició d'alguns militars, d'una fracció de les forces d'ordre públic i sobretot dels treballadors armats, molts d'ells revolucionaris. Per exemple, en el cas de Barcelona, l'acció conjunta de guàrdies d'assalt, guàrdies civils, mossos d'esquadres i sindicalistes, frustra la sublevació militar. Els milicians són conscients que és la seva intervenció la que ha impedit el triomf del cop a províncies importants com Madrid o Barcelona. Però també se n'adonen que el govern republicà és molt feble.

Els milicians, aprofiten la situació per fer-se amb el control polític de la zona republicana, mantenint una dualitat de poder amb el govern central. Per iniciar una repressió indiscriminada contra qualsevol sospitós de convivència amb els insurrectes, incloent-hi la crema d'edificis religiosos. A més els anarquistes i els comunistes antiestalinistes (POUM) aprofiten el seu poder per col·lectivitzar moltes empreses. Consideren que cal lluitar alhora per la revolució i la victòria en la guerra. Per últim, cada força política i sindical crea la seva força militar, la qual cosa dificulta més la formació d'un exèrcit regular, disciplinat i eficaç (Enfront

de l'exercit franquista, amb caps militars experts, soldats professionals i on les columnes de requetès i falangistes s'integren disciplinadament).

Les institucions republicanes intenten recuperar la seva autoritat, volen frenar els excessos repressius, organitzar l'economia i coordinar la lluita. Per això creen un govern d'unitat presidit pel socialista Largo Caballero.

Un motiu de greu conflicte és el de les col·lectivitzacions, a les quals s'oposen no sols els reformistes sinó els revolucionaris del partit comunista espanyol, que consideren que la prioritat és la victòria militar i que només després arribarà la revolució. Les col·lectivitzacions abunden on els anarquistes tenen més força, sobretot a Catalunya, València i el camp aragonès. On es mantingui la propietat privada, els empresaris hauran d'acceptar el control obrer.

A Catalunya Lluís Companys pacta amb la CNT²¹. El nou govern, coordina l'activitat econòmica i militar de forma sobirana, tot i que ERC es contraria a les col·lectivitzacions, ha de cedir davant la repressió anarquista. I per organitzar el procés, la Generalitat promulga un Decret de col·lectivitzacions i control obrer.

Amb la legislació de la Generalitat s'estableix un model d'economia dirigida i descentralitzada:

- Es col·lectivitzen les grans empreses, els negocis abandonats, els serveis públics i els transports, on els gestors i propietaris són els obrers.
- Hi haurà control sindical sobre les empreses de menys de 50 treballadors, que continuaran essent privades.
- La distribució l'assumiran les cooperatives.
- La Generalitat dirigirà i planificarà la producció.
- Al camp, la col·lectivització serà irrellevant. Continuarà predominant la petita propietat.

Els resultats econòmics de la col·lectivització no són satisfactoris, però cal tenir en compte la situació de guerra. En general, a la zona republicana augmentaran els problemes econòmics, de proveïments de la població. En aquest moment, apareixen les Targetes de Racionament, en contrast amb l'Espanya *nacional* on les zones agràries proporcionen suficients proveïments.

---

²¹ Confederació nacional de treball. És una central sindical d'estructura confederal d'ideologia anarcosindicalista.

Malgrat els intents de consolidar una estructura estatal, de poder, eficaç, els conflictes interns entre les diverses forces d'esquerra afebleixen la zona republicana, afegint-se els problemes militars i econòmics.

Els comunistes estalinistes, desitgen obtenir més poder a costa del PSOE i imposar als anarquistes l'ajornament de la revolució i la creació d'un exercit regular popular (militaritzant les milícies).

La manca d'unitat, la inestabilitat provocada per l'enfrontament entre comunistes i anarquistes té la seva culminació en els fets de maig de 1937 a Barcelona. Mentre que els anarquistes volien fer la guerra i la revolució simultàniament, la resta de republicans volen centrar-se a guanyar la guerra. Fins a mitjans de 1937 el govern republicà no aconseguirà imposar la seva autoritat als anarquistes. Les conseqüències: la creació d'un nou govern d'unitat amb Negrín com a president, la imposició del govern de reorganitzar l'Espanya republicana, consolidar l'exèrcit regular, ajornar la revolució i marginar als anarquistes.

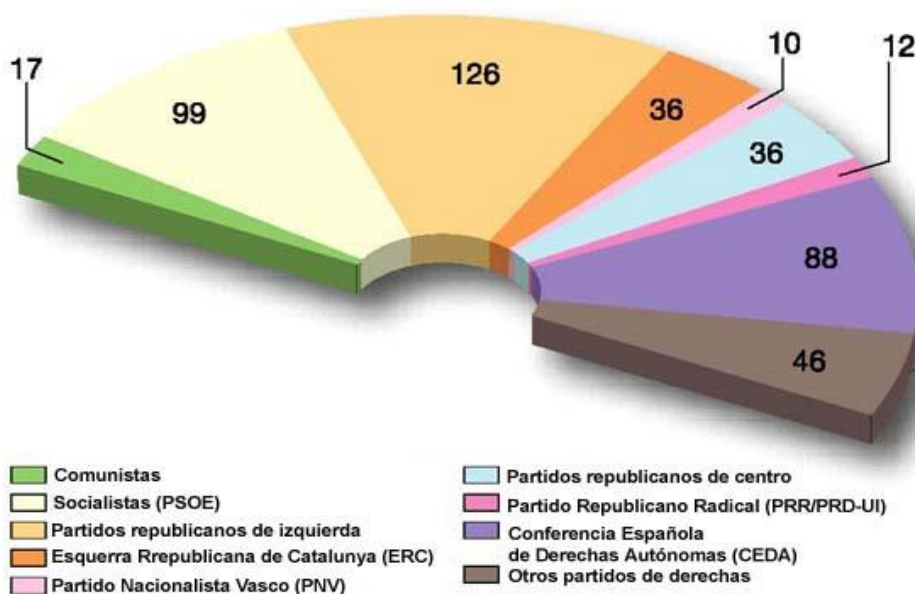
En els darrers mesos de guerra, tant Negrín com els comunistes insisteixen en la necessitat de resistir davant l'ofensiva nacional, amb l'esperança de la internacionalitat del conflicte. Però la resistència és molt difícil per diferents motius, per problemes militars (l'ofensiva nacional és imparable, hi ha una clara inferioritat armamentística), per dificultats econòmiques, ja que durant la guerra s'experimenten programes de transformació socioeconòmica i ideològica radicals. Per problemes polítics, hi ha una greu desunió interna i per últim, per raons psicològiques, tant civils com militars republicans tenen una gran desmoralització pels bombardejos, les derrotes, les dificultats econòmiques i els conflictes interns.

Respecte al suport internacional, l'Espanya republicana va disposar amb el de l'URSS, sobretot amb armes i alguns tècnics. Les armes van ser pagades amb l'or del Banc d'Espanya. També va gaudir del suport de les brigades internacionals, que van ser columnes de 60.000 voluntaris d'esquerra de 70 països diferents, antifeixistes i en molts casos revolucionaris. França només oferirà solidaritat al bàndol republicà de manera intermitent.

5. LES DONES CORNELLANEQUES A LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA²²

5.1. LES DONES EN LA SOCIETAT I LA DINÀMICA SOCIAL

El 16 de febrer de 1936 es van convocar unes eleccions a Catalunya, les quals va guanyar l'esquerra. Aquestes dades ens permeten saber l'ideal polític de l'època.

Resultat de les eleccions a Catalunya el 16 de febrer de 1936.

Una vegada estava en marxa el procés de canvi, van començar els acomiadaments, les provocacions als antifeixistes i els enfrontaments; a més de les vagues i les manifestacions. Els franquistes disparaven contra els manifestants, la violència anava en augment i als carrers tot era molt virulent.

El 17 de juliol al Marroc i a les illes canàries, Franco fa un aixecament militar en contra del govern de Manuel Azaña, la qual cosa fa que la situació d'Espanya empitjori. Durant el conflicte bèl·lic les dones republicanes van seguir tenint els drets que van aconseguir en la constitució de 1931, a més van haver de fer feines d'homes.

El panorama polític de signe antifeixista al nostre municipi no era senzill. Per entendre quin era el punt de partida al començament de la guerra cal tenir present que:

²² Informació trobada al llibre Vostres i de la causa, cornellanenques del 36.

- Esquerra Republicana de Catalunya i Acció Catalana Republicana, que ja havien col·laborat amb motiu de lluitar per l'amnistia dels inculpats arran dels fets d'octubre de 1934, van sumar forces i van unir els seus centres. Al novembre de 1936 van crear el Casal d'Esquerres.
- La UGT²³ va adquirir molta importància al municipi a partir de l'esclat de la guerra, aquest increment de filiacions, va determinar l'obligació dels treballadors i treballadores industrials d'estar inscrit per accedir a la feina.
A Cornellà, tant els ugetistes com els militants del PSUC²⁴ van aconseguir temperar els ànims dels escamots de la FAI procedents de poblacions veïnes.
- Les Joventuts Socialistes Unificades van aplegar moltes noies del municipi, i es van mantenir força actives tant pel que fa a la propaganda com a les actuacions solidàries amb els combatents i amb els refugiats.

Arran de l'esclat de la guerra, a tot Catalunya es va produir una dinàmica revolucionària, encapçalada per la CNT, que va desbordar el control de les institucions catalanes. A Cornellà, homes i dones armats van sortir al carrer i van vigilar i reprimir qualsevol intent contrarevolucionari. Durant els dies posteriors al 18 de juliol de 1936, es van aixecar barricades a Quatre Camins i a la Remonta. Alguns escamots integrats per milicians de la FAI, arribats majoritàriament de l'Hospitalet, van procedir al saqueig i posteriorment destrucció del mobiliari i dels ornaments i les imatges religioses de l'església de Santa Maria; també van cremar l'arxiu parroquial.

El guarniment de l'església va ser cremat en dues piles, una en la plaça de l'ajuntament i l'altra en la plaça de l'església. Entre els participants d'aquest fet hi havia alguna cornellanenca simpatitzant de la FAI. Però aquestes accions violentes van estar atribuïdes a anarcosindicalistes de l'Hospitalet, tot i això no van estar exemptes els milicians i milicianes de Cornellà.

---

²³ Unió General de Treballadors, és una organització sindical obrera espanyola d'orientació socialista fundada a Barcelona.

²⁴ Partit Socialista Unificat de Catalunya, era un partit català d'ideologia comunista.

Mesos després, l'any 1937, el temple va ser enderrocat i només va restar el seu campanar.

Enderrocament del campanar de l'església Santa Maria.

Les organitzacions republicanes, majoritàries al Consistori al 1936, tot i deplorar els actes violents i la confiscació de vehicles i de propietats de persones acusades de donar suport a l'aixecament militar, no van oposar-hi gran resistència.

A partir de l'octubre de 1936 es va iniciar per voluntat del consistori, un procés d'organització que té com a propòsit endegar el procés revolucionari de forma raonable i mínimament ordenada.

A Cornellà, l'empremta de la CNT superava abastament la influència del pensament àcrata de caire insurrecte de la FAI. Es calcula que, l'octubre de 1936 eren uns dos mil els afiliats a la CNT local. Molts dels cornellanencs i cornellanenques que aquell mateix any endegaren la UGT local tenien un passat sindicalista cenetista. Aquesta circumstància, explica que la xifra d'assassinats comesos durant els mesos inicials de la guerra fos reduïda i que algunes persones foren protegides per les autoritats locals a fi d'evitar fets de sang. Els regidors municipals, van mostrar en tot moment la seva disposició de frenar els excessos revolucionaris i, a diferència del que va succeir a altres poblacions, molts dels grans propietaris pagesos o aquells que s'havien significat políticament de dretes no van patir violència ni persecució.

Durant el conflicte bèl·lic, i sota l'impuls de la revolució, la Generalitat de Catalunya legalitza l'avortament al desembre de 1936. En l'àmbit educatiu, en contra del pensament conservador, a tot Catalunya es va instaurar la coeducació i es van dedicar grans esforços a millorar la qualitat i l'abast de l'ensenyament. A Cornellà, l'any 1931, amb la proclamació de la Segona República, el consistori municipal ja havia fet un esforç important per dotar la ciutat

d'equipaments escolars i havia impulsat un parvulari municipal per a nens i nenes que s'afegia a les escoles ja en funcionament.

A les classes impartides en català, ensenyaven als nens nocions de cal·ligrafia, lectura i agilitat matemàtica. Tot i que les classes eren mixtes, l'hora de l'esbarjo els infants jugaven en patis separats. El govern municipal durant la guerra, va fer enderrocar el mur que separava els patis de les escoles públiques Anselm Clavé, que es van unificar i va rebre el nom de Grup Escolar Pi i Maragall.

D'altra banda, al municipi es van multiplicar les actuacions a favor de la revolució i de la causa antifeixista, com per exemple ballades de sardanes, i balls de saló destinats a recaptar diners per a les Milícies Antifeixistes.

Les Dones antifeixistes van dur a terme múltiples actuacions de caire lúdic aplegant els esforços del conjunt de ciutadans i ciutadanes que abans de la guerra integraven els cercles artístics i culturals de caràcter popular. Van organitzar sessions musicals i de cant coral per tal de recollir diners i ajudar a nens que havien quedat sense família arran de la guerra, a refugiats i a la Milícia. Aquestes dones, tenien com a objectiu mobilitzar, organitzar i conscienciar a altres dones contra el feixisme.

Les Dones Antifeixistes havien de resistir a casa seva, amb els seus fills i els parents desvalguts mentre procuraven mantenir l'ànim dels qui estaven al front. Tret de reclamar el mateix salari per la mateixa feina, van tenir un primer objectiu, combatre el franquisme.²⁵

Quan al juliol de 1936 esclata la guerra, algunes catalanes van ocupar els càrrecs que havien quedat vacants per les disputes entre els partits d'esquerres, per la desvinculació dels polítics de dretes o perquè una part dels regidors havien marxat al front. Cal assenyalar que, un cop comprovada la composició del Plenari Municipal cornellanenc del 22 de juliol de 1936 en el qual és moment alcalde Amadeu Fabrés, cap dona forma part del consistori ni tampoc de la conformació del ple del municipi del 9 d'octubre del mateix any. De fet, no es té notícia de cap dona regidora a Cornellà fins a la incorporació de Vicenta Agustín, militant del PSUC a l'abril de 1938. També cal tenir present que, segons avança la guerra i després dels fets de maig de 1937, els comunistes veien reforçades les seves posicions a la ciutat en detriment dels anarcosindicalistes. Els militants comunistes, augmentaven la seva presència al carrer i en la

---

²⁵ Annex número 1.

política municipal mentre que ER²⁶, sense suport sindical, va quedar relegada al consistori, que va abandonar transitòriament l'octubre de 1937.

La victòria dels franquistes no va oblidar aquestes dones que havien estat activament implicades en la defensa del règim republicà. Les autoritats franquistes van fer aplicar indiscriminadament la llei que castigava '*el auxilio a la rebelión*'. Les dones que havien tingut responsabilitats polítiques o sindicals des de 1934 van ser sancionades igual que els seus companys i van anar a parar a la presó o es van veure obligades a agafar el camí de l'exili. D'altres, van ser repetidament humiliades i estigmatitzades i van haver de fer mans i mànigues per tirar endavant els fills en solitari, ja que havien empresonat al marit o l'havien afusellat.

5.2. LES DONES I L'ECONOMIA DURANT LA GUERRA

Abans d'esclatar la guerra, Cornellà ja era un municipi industrialitzat. Per exemple l'any 1923, dels 1696 obrers que hi havia a Cornellà 624 eren dones.

Durant els anys que va romandre la guerra, a causa de la marxa dels homes al front, les dones van haver d'aprendre molt ràpid a fer treballs considerats d'homes, com per exemple conduir tramvies, fer servir torns i fresadores, fer els primers auxilis... Això va fer que les dones s'allunyessin de l'àmbit domèstic i que el feminisme augmentés.

El juliol del 1936, va començar la col·lectivització de les terres de conreus confiscant animals, eines, collita, etc. Un any després, el 1937 es van anul·lar els contractes signats abans del 36.

A Cornellà, les col·lectivitzacions agràries es formaren a partir de les confiscacions de terres abandonades pels propietaris i els acusats d'antirepublicanisme. Per tant, en el municipi es veien obligats a conviure les propietats individuals amb les socialitzades, la qual cosa va portar a terme una explotació mixta.

Mitjançant el Decret de Col·lectivitzacions i Control Obrer de 24 d'octubre de 1936, la Generalitat va intentar posar ordre a la socialització d'empreses. Algunes van ser dirigides pel seu propietari sota el domini d'un comitè obrer. I d'altres van ser col·lectivitzades o utilitzades per fer armament de guerra.

---

²⁶ Partit català anomenat Esquerra Republicana.

Dones treballant a la fàbrica Siemens de Cornellà

Amb els homes a la guerra, les dones van haver de treballar a fàbriques. Per exemple, en un escrit adreçat per l'ajuntament de Cornellà a Governació, es dóna suport a l'empresa socialitzada de Con Roses per tenir subministrament elèctric durant la nit, per tal de poder treballar més hores.

“Resultando que en este pueblo existe una fábrica con el nombre de Industria colectivizada de Hilados y Tejidos de Cornellà, que ocupa 500 obreros, el 95% del sexo femenino [...], sería conveniente se le concediera permiso para aprovechar la energía eléctrica de noche al objeto de acocar su maquinaria, sin lo cual se vería obligada a despedir al personal del que dispone.”²⁸

Moltes dones van contribuir a fabricar armament, uniformes o peces d'abric per als combatents. Les joves, començaven a treballar en fàbriques o cosint a sastreries per poder portar un sou més a casa.

Al llarg de la guerra el nombre de treballadors a la indústria Siemens va incrementar-se. L'agost de l'any 1937 hi havia a la fàbrica 333 homes (molts eren estrangers, d'origen suïss, alemany, danès...), 108 dones i 8 nois; 449 treballadors en total. Aquesta fàbrica va ser considerada indústria de guerra i anomenada *Subsecretaría de Armamento 'Fábrica S'*. La producció va passar a ser material bèl·lic, majoritàriament obusos i espoletes.

²⁷ Imatge proporcionada per Pilar Pons.

²⁸ Correspondència. Arxiu històric municipal de Cornellà de Llobregat. Annex número 2.

La Siemens era una indústria de capital alemany, la qual cosa va fer que l'aviació franquista fos curiosa amb les instal·lacions de la fàbrica. Si ells, els feixistes, guanyaven, havien de procurar que la indústria continués produint perquè els interessava, ja que donava molt efectiu i preferien no perjudicar els interessos dels seus aliats. Encara que van ser curiosos amb la Siemens, la ciutat no es va salvar dels bombardejos.

Altres petits negocis, com els Cinemes Familiars Titan-Bel, també van ser col·lectivitzats. En canvi, els tallers d'art gràfiques només foren socialitzats de vegades parcialment.

Al començament de la guerra hi havia una greu dada d'aturats, però de mica en mica va anar augmentant a causa de la transformació de producció en les factories, a les tèrboles relacions entre polítics i sindicalistes i al fet que van deixar d'arribar ingressos procedents de l'administració pública, cosa que hagués ajudat a mitigar el problema.

L'ajuntament va estimular les obres públiques, els enderrocaments i les rehabilitacions per combatre l'atur. D'altra banda, va afavorir l'ocupació de les aturades, en l'elaboració d'uniformes militars i complements necessaris per als milicians. També es va instruir a les obreres en feines 'd'homes' per quan aquests marxessin al front.

Tant per la incorporació de la dona a la política com per la seva inserció al món laboral, la guerra va accelerar un procés iniciat per les forces d'esquerra l'any 1931.

Acabada la guerra, els franquistes amb la seva ideologia sexista van assignar a les dones el paper de pal de paller de la família, la qual cosa les feia estar total dia a casa i fer un pas enrere després d'haver aconseguit certs drets i llibertats. Això va fer imparable el retorn a les formes anteriors a la Segona República.

El rol de les dones en la societat feixista era difícil de conciliar amb les seves recents incorporacions al món del treball remunerat. Sota la legislació de Francisco Franco si una dona aconseguia treball en una indústria, havia de donar-li permís el seu marit i firmar un document. A més, les condicions de treball de les dones estaven en inferioritat respecte als barons, sobretot en sou.

5.3. LES MILICIANES

Les milicianes eren dones obreres i armades. Normalment joves, amb vincles polítics, familiars o afectius a la milícia, i que lluitaven en la guerra civil en contra el feixisme i a favor dels drets adquirits durant la Segona República.

Els primers mesos de guerra, als fulls volants i pòsters propagandístics del bàndol republicà, predominava la figura de la miliciana vestida amb granotes blaves i armes a les mans, se la representava jove i com una heroïna. Era el símbol de lluita de tot un poble unit batallant contra el feixisme.

Milicianes armades i amb el puny en alt, símbol característic de la milícia.

Al front, segons el sexe adoptaves un rol. El treball es dividia segons el sexe al qual pertanyies. Les milicianes eren confiades pels seus companys a feines de manteniment o pura logística, i normalment se les rebutjava com a combatents. Les dones valentes que ho arriscaven tot, van haver d'enfrontar-se amb els seus companys d'idees per tal que reconeguessin el seu treball de soldat. Algunes van poder participar en accions de guerra, però la majoria es dedicaven a tasques auxiliars de suport i assistència. Eren les encarregades de cuinar per als milicians, rentar-los la roba, cosir, atendre als ferits, controlar els abastaments de vivres, les armes i munició o distribuir el correu.

Respecte a Cornellà, hi va haver molt poques milicianes. El llibre 'Vostres i de la causa. Cornellanenques del 36' diu el següent:

“A Cornellà, la historiografia local no esmenta cap cornellanenca que agafés les armes i marxés al front.[...] Segons els informes sol·licitats per l’Auditora de Guerra de la 4a Regió Militar, tenim constància de dues cornellanenques que van marxar al front com a milicianes, la Josepa Martínez Pérez i l’Enriqueta Roca Serra.”

La Maria Samaniego va ser una miliciana cornellanenca, però aquesta dona no va marxar a primera línia a lluitar durant la guerra civil. El que va fer aquesta dona va ser col·laborar amb els escamots antifeixistes que lluitaven al Baix Llobregat.

Pòster propagandístic amb la figura d'una miliciana armada.

Després dels primers mesos d'agitació revolucionaria, els republicans van modificar el paper de la dona a la milícia. Es va deixar d'emprar als cartells propagandístics republicans la imatge de la dona miliciana jove, armada i somrient.

A finals de l'any 36 tant l'exercit com la milícia van expulsar definitivament a les dones de les seves files. No volien dones a primera línia de guerra. Tot i això, l'exercit acceptava que les mares, esposes o germanes visitessin ocasionalment als seus familiars que es trobaven al front. Les visites es produïen quan hi havia un període de calma, podien ser hores o dies. Entre aquestes dones també hi havia cornellanenques, que com totes marxaven carregades de roba i aliments.

5.4. LES DONES A LA REREGUARDA

La dona a la rereguarda, va ser el model a seguir des del moment en què l'exèrcit les va expulsar fins al final de la guerra. Una rereguarda que havia deixat de significar un lloc segur i amb un mínim de benestar; i que esdevenia un indret perillós on el menjar no arribava, escassejava la llum elèctrica, no hi havia remeis i mancava el carbó per cuinar i escalfar la llar.

Les dones havien de fer mans i mànigues per portar alguna cosa a taula, per aconseguir carbó, llenya o la medicació escaient per a les malalties més freqüents. Es van generalitzar els fraus i les permutes, i va augmentar el preu de carns, llegums i verdures. Per poder escalfar les cases tant cornellanencs com refugiats, van haver de talar els salzes que creixien al costat del riu Llobregat, gairebé fins a fer-los desaparèixer. Però veritablement els infants van ser els més afectats, ja que mancava la llet en pols, la farina, els cereals i altres productes essencials per als nadons.

Aquestes dones feien tot el possible perquè la vida continués i per atendre les necessitats de la societat, tant de soldats com de civils. Aquests tipus de dones és el que va predominar entre les cornellanenques republicanes.

Catalunya durant els anys de guerra va patir una manca notable d'aliments. El combat, el canvi de mans i de gestió d'empreses i de terres de conreu, així com les necessitats imperioses al front, van ser determinants. L'Ajuntament de Cornellà al mes de setembre de 1936, va crear una Comissió de Proveïments. Aquesta Comissió s'encarregava de tenir sota

control les compres i els intercanvis de queviures es duguessin a terme d'una manera racional i equitativa. També calia distribuir els aliments entre els venedors de forma que no generes malestar ni greuges per comparació. La rectoria de l'església de Santa Maria que havia estat incautada, es feia servir de magatzem, i des de les seves dependències es distribuïren els productes de primera necessitat.

Tres mesos després de crear-se la Comissió de Proveïments, es van posar en circulació les Targetes de Racionament. Les Targetes de Racionament es van fer per evitar que els habitants d'altres localitats poguessin adquirir productes de les botigues cornellanenques. Amb aquest mesura de control, hi va haver molta controvèrsia. Controvèrsia per l'aparició de la picaresca, la falsificació, els robatoris, els canvis d'identitat... D'altra banda, la Generalitat també va prendre mesures davant la fam generalitzada per la qual passava Catalunya, garantint subministrament de farina per elaborar pa. Però el pa no hi arribava per a tothom. Els consumidors de pa, havien de fer llargues cues als forns per obtenir la quantitat assignada per persona i dia. Moltes dones cornellanenques van ser les que s'adreçaren a l'alcalde protestant repetidament i en diverses ocasions una millor qualitat en l'elaboració del pa. Aquestes dones van arribar a recollir signatures pel municipi per tal que la seva protesta arribés als responsables. També denunciaren l'augment del mercat il·legal i els seus excessius preus.

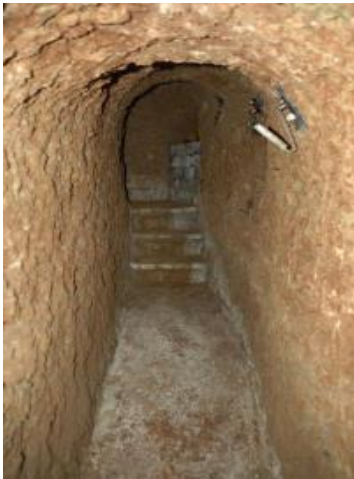
No massa tard, la manca de farina va obligar a reduir a la meitat la ració diària assignada. Molts habitants es van espantar pensant que Cornellà es quedaria sense pa. La tensió va anar augmentant, especialment entre les dones, que eren en aquell moment les responsables de l'alimentació familiar. El 15 d'abril de 1937 es convoca a Cornellà una concentració de dones davant de l'ajuntament amb la voluntat de protestar, increpant als polítics municipals per la seva incapacitat de solucionar el problema del racionament. En altres llocs de Barcelona hi va haver actuacions semblants.

Aquesta manifestació de cornellanenques va esdevenir una incansable protesta per l'encariment generalitzat dels productes alimentaris, i va obligar a l'ajuntament a decidir que la Comissió de Proveïments s'encarregués en exclusiva de les compres als proveïdors i de la distribució dels aliments als establiments en proporció al nombre de llibretes de racionament assignades a cada botiga. La Comissió havia d'establir tarifes càlides per a tota la població i ordenar el tancament de botigues que no respectessin les normes establertes per l'elaboració del pa.

Malgrat les mesures que es van prendre, les dones cornellanenques van encapçalar una protesta escrita que van adreçar als responsables municipals. En aquest escrit explicaven la seva disconformitat per l'especulació amb el pes del pa, i demanaven que a totes les fleques es pesés el pa davant les clientes i, després es pagués el corresponent als grams adquirits. Al peu de l'escrit, es trobaven les signatures de noranta dones indignades pel fet d'haver estat, segons elles, contínuament estafades sense cap mena d'escrúpol.

En aquesta època de la rereguarda i avançada ja la guerra, també apareixen un altre tipus de dones. Eren les anomenades 'madrinas de guerra'. Aquestes dones es dedicaven a enviar cartes d'ànim i consol i petits obsequis als combatents. De vegades, els feien visites a les trinxeres. Concretament al bàndol republicà, aquesta figura va durar poc perquè les autoritats van acabar prohibint-la davant la possibilitat de filtració sobre el desenvolupament del conflicte armat, els plànols o les estratègies.

Les difícils condicions de vida empitjoraven notablement a mesura que transcorria la guerra. A la manca d'aliments que havia esdevingut una constant s'hi va afegir l'arribada dels refugiats. El 6 de novembre de 1936 van començar les construccions dels refugis subterranis per por als immediats atacs aeris dels franquistes, i el 31 de desembre de 1933, es comunica en un ple de l'ajuntament que les obres dels refugis han finalitzat i ja estan habilitats per l'ús ciutadà.

Refugi de Mas del Vallès, Catalunya.

Refugi antiaeri de l'estació La Garriga, Barcelona.

El degoteig que s'inicià l'any 36 amb els provinents de Madrid va ser constants. Mica en mica, la procedència dels refugiats, que normalment eren dones, nens i avis, s'anava

diversificant. Ben aviat la ciutat va rebre asturians, extremeños, andalusos, aragonesos, etc. Els refugiats procedien de tots els punts de l'Estat Espanyol.

Una de les dades referides al mes de novembre de 1938 sobre Catalunya en general, ens mostren les proporcions que va assolir aquest transvasament de població així com les repercussions que va produir:

Nombre de refugiats a Catalunya, amb indicació de procedència:

-Madrid i Extremadura	339.000
-Andalusia	153.000
-Astúries i Cantàbria	121.000
-País Basc	50.000
-Aragó	39.800
-Catalunya Ocupada	134.744
-D'altres punts d'origen	175.000
TOTAL	1.012.544 ²⁹

Els ciutadans van col·laborar-hi molt, acollint refugiats a casa seva. L'Ajuntament d'altra banda, va disposar escolarització per a tots els nens refugiats i els hi va facilitar una planificació d'assistència de contingent nouvingut cada cop més nombrós.

Al novembre d'aquest mateix any, l'ajuntament condiciona la masia de Can Corbs i decideix instal·lar-hi una escola unitària. Posteriorment, foren habilitades diverses masies i edificis com Can Serra, la caserna dels mossos d'esquadra, Can Casanoves, Can Torre, Can Fatjó i la Societat Coral La Unió, on l'associació Dona a la Rereguarda va endegar un menjador infantil i una llar d'infants.

En març de 1937, el Baix Llobregat assolí un cens total de 1637 refugiats, dels quals 66 corresponien a Cornella. Menors de 18 anys n'hi havia 36, dones 2 i homes 4. Més tard, el trenta de novembre de 1937, és certificada a un ple del municipi cornellanenc, que la població

---

²⁹ Informació extreta del llibre *Cornella de Llobregat, estudis d'història*.

era segons el cens d'un total de 10.103 persones. D'aquesta xifra 263 eren refugiats, 257 transeünts i el restant la població de dret.

Cal recordar que el volum de refugiats no només no va minvar al llarg de la guerra, sinó que va continuar augmentant i aguditzant els problemes de proveïments. Les tasques d'assistència, escolarització i cura dels infants refugiats van córrer a càrrec de les dones cornellanenques que feinejaven a títol individual o organitzades a través dels Socors Roig Internacional, la Creu Roja local o l'associació de Dones Antifeixistes. L'Assemblea local de la Creu Roja, integrada per homes i dones de Cornellà, va ser especialment activa durant els anys de conflicte armat. Aquesta assemblea va improvisar un hospital de campanya a Can Corbs, va prestar ajuda a ferits i a accidentats, va assistir a malalts i a nens orfes, també va protegir i cuidar dels refugiats, i va organitzar molts actes per recaptar fons i adquirir material sanitari. Les voluntàries implicades, en l'agrupació local d'aquest organisme assistencial eren moltes.

El duríssim combat pel proveïment va ser lliurat a Cornellà, i arreu, per les dones. Durant la guerra, desenes de dones es van adreçar a l'ajuntament per tal de ser considerades pobres, i com a tal mereixedores d'un ajut especial. Eren mares desesperades que demanaven ajuts per poder tirar endavant amb els fills, i que aquests ajuts no sempre eren concebuts.

A la caòtica situació que la ciutat travessa durant la guerra, cal afegir-hi els bombardeigs intermitents i el pànic resultant del perill constant de morir sota les bombes o dessagnat a causa de la metralla.

Quan s'apropaven els avions, sonaven les sirenes per avisar de la seva proximitat. Moltes famílies en escoltar les sirenes, corrien cap als refugis i no sortien fins que tornaven a sonar, la qual cosa indicava que el perill ja havia passat i tot tornava a la normalitat.

Concretament el 29 de setembre de 1938, dia de Sant Miquel, va caure una bomba a Cornellà. El bombardeig va ser insidiós d'un avió solitari que semblava desorientat. Eren les nou o deu del vespre, plovisquejava una mica, i per aquest motiu ningú pensava que aquell dia bombardejarien Cornellà.

En la masia 'Cal Gilet', van ser els colpejats més durament, van morir quatre persones: una dona amb el seu nadó, una nena petita i un avi.

Malauradament, la lluita contra la supervivència no va acabar amb la victòria dels nacionals, sinó que es va prologar en el temps fins a la postguerra, per la misèria de material i la desmoralització generalitzada.

El període de l'any 1940 al 1946, va ser especialment dur, principalment per la baixada de salaris en comparació amb els del 36 i la decisió de la política franquista: determinar que els salaris s'havien de mantenir per sota dels de l'any 36.

A Barcelona, entre 1936 i 1950, el cost de la vida es va multiplicar per 5'4%, mentre que els salaris ho van fer un 2'7%. Cal afegir, que a aquestes dades no estan afegides les cotitzacions del mercat negre i l'estraperlo, on els preus eren unes deu vegades superiors als oficials.

El proveïment de productes alimentaris regit pel racionament va esdevenir la vertadera obsessió de les cornellanenques. L'escassetat generalitzada dels productes més bàsics, les restriccions i uns salaris que no arribaven per cobrir les necessitats de les famílies, dibuixaven un escenari de postguerra realment dramàtic. A Cornellà, hi va haver de nou a deu mil Targetes de Racionament, les quals regulaven l'accés als productes bàsics com ara l'arròs, el pa o el sucre, però aquests productes no sempre arribaven a les botigues i sovint la quantitat obtinguda no era la prevista oficialment.

Dones fent cua per recollir els aliments bàsics que proporcionaven amb les Targetes de Racionament.

El mercat negre, l'estraperlo, tenia un ampli abast a la ciutat, fixava unes tarifes molt elevades, de forma que l'oli podia arribar a multiplicar per deu el preu previst. Altres productes que no eren de primera necessitat (ous, llet, carn...), assoliren preus desorbitats. Fruit de la carestia dels aliments i de la seva escassetat crònica a les taules de les famílies humils i de condicions de treball molt precàries, es van estendre malalties de difícil guariment. La tuberculosi es va escampar per tot arreu i va afectar una part important de la població. Aquesta malaltia, lligada indefectiblement a la misèria econòmica i a una assistència sanitària insuficient, és una de les causes de mort més important durant el període.

A la manca d'aliments, al seu preu prohibitiu i a l'estancament dels salaris, s'afegia irremeiablement l'amenaça constant de l'atur. En un informe elaborat per la Delegació Sindical Provincial de Falange, els responsables constaten que l'atur en el sector tèxtil afecta especialment a les dones de la localitat.

La situació va adquirir una gravetat alarmant cap als mesos de març i abril de 1946, moments en què al municipi va coincidir la manca de diversos productes bàsics. Van proliferar les Targetes de Racionament falsificades, els robatoris, els fraus i van canviar els hàbits culinaris. Les dones de Cornellà, empeses per la necessitat, van introduir a les cuines aliments escassament nutritius, com ara les guixes. Moltes dones viatjaven com podien fins a poblacions rurals o visitaven els masos de municipis allunyats a la recerca de satisfer les necessitats més immediates de la família.

6. L'ASSOCIACIÓ DE DONES DEL 36³⁰

L'associació Dones del 36 és una associació creada el 1997 integrat per un grup de dones majors de 80 anys supervivents de la guerra civil espanyola, a iniciativa de Llum Ventura, aleshores consellera per a la igualtat del districte de Ciutat Vella de la ciutat de Barcelona, per tal de recordar a les futures generacions, particularment les femenines, que els avenços polítics i socials dels quals avui gaudeix la dona a Espanya, no van començar l'any 1975 amb la mort del dictador Francisco Franco, sinó amb l'adveniment de la Segona República Espanyola el 1931.

L'associació va néixer arran del projecte presentat per un grup de vuit dones al premi Maria Aurèlia Capmany que convoca cada 8 de març –Dia Internacional de la Dona– l'Ajuntament de Barcelona en memòria de l'escriptora i política catalana. L'Ajuntament de Barcelona per tant, va concedir-li el premi d'Honor de l'Ajuntament atorgat per votació popular entre els assistents a l'acte. Començava així una experiència innovadora que va assolir una projecció inesperada.

L'entitat té com a objectiu oferir un homenatge a les dones oblidades per la història oficial i que durant la guerra van ser veritables heroïnes.

Les integrants d'aquesta associació visiten instituts, universitats, associacions, centres cívics i ajuntaments fent xerrades i explicant el que ha estat la seva vida, un protagonisme silenciats que les ha convertit en heroïnes invisibles i anònimes. Una història, la del nostre país, explicada per homes i en primera instància, pels homes vencedors; uns fets històrics que cal tornar a revisar per no deixar-ne fora a les dones.

Les Dones del 36 es van forjar sobre la marxa dels esdeveniments, sense precedents ni models a seguir, i van desenvolupar la consciència de pertinença a una generació, a un poble. I, el que és més significatiu, a força de ser menystingudes van desenvolupar la consciència de pertànyer a un gènere. Van conèixer de primera mà el front i la rereguarda, les cel·les de les presons i els camps de refugiats, i van conservar ben present el record del què van viure. Dones que, malgrat la fragilitat que comporta l'edat molt avançada, han protagonitzat més de dos-cents actes públics dedicats a reivindicar el seu paper en la història. Participant també en mitjans de comunicació, en llibres de testimoniatge i en documentals divulgant la història oblidada de les dones que van ser al front i a la rereguarda fent funcionar les escoles, els tallers, els hospitals i els menjadors populars.

---

³⁰ Informació trobada a Wikipedia i al llibre Vostres i de la causa, cornellanenques del 36

Activistes convençudes, milicianes, dones compromeses políticament, filles de republicans, germanes o esposes de militants del PSUC o d'ER, van ser moltes les que van haver d'abandonar el país i van passar la frontera sense més pertinences que el que portaven al damunt, i les que van conèixer els camps de concentració, la presó o la clandestinitat. Dones lleials a un règim democràtic que va acabar esclafat pel feixisme i arrossegant en la seva defensa els drets i les llibertats.

Des del gener del 2006, l'associació és sòcia fundadora de la Coordinadora per a la Memòria Històrica i Democràtica de Catalunya, i per això ha estat distingida amb la Medalla d'Honor de Barcelona.

A finals de 2006 encara que hi vivien 9 dones, van decidir auto-dissoldre l'associació a causa de l'avançada edat dels seus membres. Han estat membres Carme Casas, Trinidad Gallego, Conxa Pérez, Manola Rodríguez, Maria Salvo Iborra, Emèrita Arbonès, Laia Berenguer, Josefina Piquet, Victòria Santamaria i les desaparegudes Victoria Carrasco, Rosa Cremón, Enriqueta Gallinat i Roman i Isabel Vicente.

7. PART PRÀCTICA

Pilar Pons a la segona entrevista que la vam fer a casa seva.

Pilar Pons i Lax és una veïna de Cornellà, que ha col·laborat en aquest treball concedint-me dues entrevistes. Ha estat un testimoni de la història local en l'època de la guerra civil, va néixer l'any 1921 i durant la seva infantesa va viure al carrer Verge de Montserrat.

Ha estat pregonera de la festa major de Cornellà, i va rebre el Premi d'Acció Cívica Ciutat de Cornellà l'any 1999. A més, va ser organitzadora juntament amb altres dones, del primer equip de bàsquet femení de Cornellà, que es va posar en marxa l'any 1940.

De l'any 1974 al 1978 va ser tinenta d'alcalde. També ha estat la primera dona en Espanya en ocupar la vicepresidència d'una federació esportiva, concretament de rugbi.

En definitiva, ha sigut una de les dones cornellanenques que més ha desenvolupat la seva trajectòria pública, amb càrrecs a diferents associacions, per exemple sent membre d'Amics de la Sardana, de l'avenç, de la comissió de la Jordiada, d'ADENA i de diferents associacions esportives com el Club d'Hoquei i el Club Handbol Cornellà.

Respecte a un dels dubtes plantejats a la introducció, (Quin paper van jugar les dones de Cornellà a la guerra civil), Pilar Pons recorda com les dones es van posar al capdavant de tot, ja que els homes es trobaven al front. En una de les entrevistes explica com les dones es van veure obligades a treballar per poder portar menjar per a tota la família, i com algunes d'elles van passar de ser mestresses de casa a conduir toros mecànics o tramvies. També em va comentar que els homes que no van marxar al front o bé perquè estaven malalts, o perquè eren massa grans, no deien res respecte a què les dones havien suplert als homes en la feina, no es ficaven en assumptes polítics.

La Pilar també em va explicar com les milicianes cornellanenques, anaven com a infermeres voluntàries a la Creu Roja que hi havia a Can Cors. Una d'aquestes milicianes voluntàries, era coneguda seva. Respecte a les milicianes que van marxar al front no recorda cap dona de Cornellà que ho deixes tot i s'anés a lluitar al front.

Pilar Pons va estudiar comerç durant la guerra civil, la qual cosa significa que a ella si la van deixar accedir-hi a les escoles, encara sent dona.

Pilar Pons treballant a les oficines de la Siemens.

I en referència al segon objectiu (Saber si una vegada instaurada la dictadura franquista les dones van perdre tots els drets adquirits en la Segona República espanyola), em va afirmar que el paper de les dones havia canviat molt i a més havia empitjorat. Em va explicar que a la Segona República la dona era més independent, que tenia molts drets i llibertats que una vegada va arribar Franco al poder els van perdre.

També comenta que la Segona República era una època més moderna. I que el fet de donar-li poder a l'església una vegada finalitzada la guerra, va fer que el masclisme augmentés i que les dones fessin un pas enrere en totes les llibertats adquirides i moltes es tornessin a convertir en súbdites del marit. La Pilar recorda com les dones van aconseguir el dret a votar, la separació de béns i fins i tot el dret a l'avortament, en canvi una vegada Espanya està sota una dictadura, les dones necessiten una autorització signada pel marit per poder treballar.

Les dones que treballaven durant el conflicte bèl·lic, ho van deixar de fer quan comença la dictadura i tornen a ser mestresses de casa. La Pilar recorda que van crear una nova llei, que consistia en que si les dones es casaven, els donaven una mena de premi, i si tenien més de quatre fills, els hi corresponia un plus.

8. CONCLUSIONS

Una vegada finalitzat el meu treball d'investigació, me n'adono de tots els nous coneixements que he adquirit sobre la guerra civil, de com es va viure aquest conflicte bèl·lic en el nostre municipi, Cornellà de Llobregat, i sobretot com ho van viure les dones cornellanenques.

Amb tota la informació recopilada mitjançant llibres, films, articles, webs i les dues entrevistes a Pilar Pons, he contrastat en la part pràctica del treball el que diu la senyora, amb el que expliquen els llibres.

Per acabar, i contestant a les meves hipòtesis i objectius esmentats a la introducció, he arribat a les següents conclusions:

- El paper de la dona a la guerra sempre ha estat oblidat, però les dones són les vertaderes heroïnes, les heroïnes invisibles de les quals ningú parla i les quals van fer que el país continués endavant. La majoria de dones, van passar de ser mestresses de casa, a posar-se a treballar a les fàbriques, conduint fresadores i tramvies... És a dir, treien l'economia del país endavant. També van fer d'infermeres tant per a civils que patien grans epidèmies, com per als militars que arribaven ferits del front i necessitaven assistència mèdica.

A part d'això, eren les encarregades de portar endavant tota una família soles, ja que el marit en un alt percentatge dels casos es trobava al front. En definitiva, encara que el paper de les dones va ser a la rereguarda, després d'haver cercat i aprofundit en el tema, arribo a la conclusió que el paper d'elles, va ser tan important com els dels homes que van lluitar a les trinxeres i que en molt poques ocasions aquests mèrits els hi han sigut reconeguts.

- Les dones van passar d'una societat moderna on els canvis estaven arribant i els seus drets i llibertats cada vegada eren més notables, a una societat on tot era repressió. Acabada la guerra, el sistema vigent defensava única i exclusivament els beneficis dels homes, excloent a les dones. És a dir, les dones havien tornat a fer un pas enrere, ja que van passar d'una etapa moderna, a una més retrògrada. Un exemple clar és, que a la Segona República la dona va aconseguir el dret a vot, en canvi, a la dictadura de Francisco Franco per poder treballar necessitava una autorització signada pel seu marit. A més el fet de tornar a donar-li poder a l'església va fer que la societat fos

natalista a més de masclista. Així la Pilar Pons em va explicar en què consistia una nova llei que es va aprovar acabada la guerra: “Després de la guerra van fer una nova llei, consistia en què les dones solteres si es casaven, els donaven un premi i deixaven la feina. I a més a més, si tenies quatre fills o més, et donaven un plus”.

9. BIBLIOGRAFIA

9.1. ARXIU HISTORIC MUNICIPAL

- Llibres del plens dels anys 1936-1940

9.2. REVISTES

- Revistes l'Avenç.
- Revistes El Pensamiento de Cornellà.

9.3. LLIBRES

- FERNÁNDEZ, Empar. Vostres i de la causa. *Cornellanenques del 36*. Editorial l'Avenç. Any 2006.
- LLOBERA, Josep. *El Cornellà dels anys 30*. Editorial l'Avenç. Any 2000
- PAGÈS, Pelai. *L'Arnau, revolucionari i milicià. La Guerra Civil espanyola*. Editorial Graó. Any 1985.
- TARDÀ, Joan. *Cornellanencs*. Any 1996.³¹
- TARDÀ, Joan. *República, revolució i guerra*. Editorial l'Avenç. Any 2000.
- TARDÀ, Joan; FERNÁNDEZ, Joan i VIVES, Mireia. *Cornellà de Llobregat. 2000 anys d'Història*. Editorial Expres Serveis. Any 1984.
- TARDÀ, Joan; FERNÁNDEZ, Joan; CARRIÓN, Pedro i TOMÀS, Albert. *Pagesos, obrers, ciutadans*. Editorial Expres Serveis. Any 1993.
- TARDÀ, Joan; FERNÁNDEZ, Joan; FERNÁNDEZ, Josep; CASTELLS, Jordi i GUTIÉRREZ, Gregorio. *Cornellà de Llobregat. Estudis d'Història*.³²
- *Peatones de la historia del baix Llobregat (Testimonios y biografías)*. Editorial Debarris. Any 2006.

9.4. PÀGINES WEBS

- <http://www.slideshare.net/mahbes/2-treball-la-guerra-civil-espanyola> Conseqüències de la guerra civil espanyola i informació dels dos bàndols.

---

³¹ No té editorial.

³² No surt l'any de publicació.

- <http://www.iesmontilivi.net/arees/Ciencias%20Socials/web/2Bat/HistoriaComuna/apunts/11%20GuerraCivil/ConseGuerraCivil.pdf> Conseqüències guerra civil espanyola.
- <http://socials.iesjuniperserra.net/Esquema%20T%2011.pdf> Causes de la guerra civil espanyola.
- http://colnect.com/es/coins/coin/56937-15_C%C3%A9ntimos_Cornella_de_Llobregat-1937_-_Stamps_Coinage-Espa%C3%B1a_-_Guerra_Civil Imatge de la moneda de cartó que va fer l'ajuntament de Cornellà.
- http://www.cultura.arqbcn.org/arxiu/publicacions/Destrucci%C3%B3_2.pdf Imatge de l'església Santa Maria enderrocada.
- <http://psikolupepsikologoak.blogspot.com.es/2012/12/guerra-civil-espanola-espainiako-gerra.html> Imatge de la dona plorant davant un cadàver.
- http://blocjosepm.blogspot.com.es/2013_07_01_archive.html Imatges de la batalla de l'Ebre.
- <http://rutadeluciernagas.blogspot.com.es/2014/02/ficha-6-la-ciudad-del-hambre-barcelona.html> Imatge de les dones fent cua.
- <http://www.elperiodico.cat/ca/noticias/societat/milicianes-doble-lluita-del-3004989> Imatge de la portada
- <http://rayosycentellas.net/guerracivil/?p=459> Imatge dels anarquistes armats a sobre d'una furgoneta.
- http://jadonceld.blogspot.com.es/2011/10/la-guerra-civil-en-imagenes-la_16.html Imatge de les milicianes armades.
- <https://www.pinterest.com/pin/495607133969796784/> Imatge del pòster propagandístics republicà.
- <https://refugiosguerracivil.wordpress.com/> Imatge del refugi de Barcelona.
- <https://lateiera.wordpress.com/2011/02/21/refugis-antiaeris-a-reus/> Imatge del refugi de Mas del Vallès.

Annexos

ÍNDEX

1. Entrevistes	Pàgina 3
2. Annex nº 1	Pàgina 15
3. Annex nº 2	Pàgina 16
4. Plànol dels refugis de Cornellà	Pàgina 17
5. Imatges	Pàgina 18

1. ENTREVISTES

PILAR PONS [Entrevista feta amb Radio Cornellà prèvia al treball]

Quan comença la guerra civil tenies 15 anys, com et vas assabentar que havia començat la guerra?

Doncs mira, la meva tieta s'havia comprat un terreny i venia gent de Barcelona que també se l'havia comprat per fer la casa. I van venir un diumenge da'l de matí dient que havien arribat tard perquè havien sentit trets i havien dit que s'havia proclamat una espècie de sublevació a Canàries, i per això ens vam assabentar. I aquests veïns, ja es van quedar a viure a Cornellà el resto de la guerra.

Ja no van tornar a Barcelona?

No

Per tant semblava que Cornellà era una zona més tranquil·la o més segura.

Si, més tranquil·la.

Vas continuar estudiant durant la guerra. Vas anar a Barcelona ha estudiar comerç.

Sí, perquè per entrar a treballar van dir-me que havia d'estudiar comerç, perquè només amb els estudis primaris era poc. I com els mestres que tenia jo van marxar, doncs vaig anar a l'acadèmia Cots, llavors allà vaig fer tots els estudis de comerç. Si volies entrar a treballar en un despatx, havies de tenir una preparació diferent de la de l'escola i em van suggerir que l'acadèmia Cots servia molt bé per això, i doncs vaig anar i vaig fer tot comerç.

Però com t'ho feies? Perquè era la guerra hi havia problemes de desplaçaments.

Desplaçament molt difícil, perquè hi havies d'anar de vegades amb el tren, quan hi havia llum, normalment una vegada o dues al dia podies agafar el tren però més no. O bé a peu fins a Santa Eulàlia i allà agafar el metro. I si no, agafava la bicicleta del meu germà. Anava a Esplugues, passava per Pedralbes, baixava a la Diagonal perquè es va canviar l'acadèmia a causa dels bombardejos, primer estava al portal de l'Àngel i després la van posar al carrer París. I amb el canvi al carrer París a mi em venia molt bé perquè jo anava i tornava amb bicicleta.

Però això era molta estona en bicicleta?

Bueno, vaig aprendre com vaig poder i després havies d'anar per exemple a Santa Eulàlia a peu o sigui que marxaves o bé arribaves a Santa Eulàlia i si no hi havia autobusos que normalment no hi havia, doncs a peu fins a Cornellà. Però *bueno*, això ho feia tothom.

Te'n recordes de quan vas entrar a treballar a la Siemens després d'acabar d'estudiar?

Bueno, encara seguia estudiant.

Combinaves les dues coses?

Sí. Jo tenia un problema perquè era pensionista de Siemens. Com que el meu pare tenia un càrrec, ens van donar una petita pensió. Però resulta que després durant la guerra, no me la podien pagar perquè la pagava Siemens i el problema era aquest, entrar o no entrar a treballar. I al final em van contractar en el mes d'octubre del 38. I de l'octubre del 38 fins al 26 de gener del 39, vaig treballar a la Siemens. Llavors quan van venir els de la Mans em van acomiadar perquè jo estava contractada per subsecretària d'armament i llavors em va contractar Siemens el dia 10 de març. I aquí és on vaig poder acabar comerç que no l'havia pogut acabar. I el vaig acabar aquí a Cornellà, perquè els professors que tenia jo de l'acadèmia, van venir a viure aquí i van obrir l'acadèmia Llunyenç.

Al setembre del 38 van caure unes bombes a la ciutat.

Sí

Tu recordes aquell moment?

Sí, va caure una bomba a Can Gilet que va morir la jove amb un fill, i després una altra a Can Nadal, que el nadal va quedar destruït però res més. I *bueno*, no sé si va haver-hi cap altra trobada d'aquestes però la veritat que no me'n recordo.

Alguna vegada has explicat que des de les finestres dels edificis de Siemens, us dedicàveu a mirar com bombardejaven.

No, des de dalt del terrat. Perquè Siemens tenia un refugi al soterrani, i quan venien a bombardejar sonava les sirenes i tothom tenia l'obligació de baixar. Però als més joves, ens agradava veure com passava pujàvem al terrat. Abans les còpies no com ara, dels plànols es feien amb un líquid i els sol. I teníem un home que treballava al terrat i ho feia, i li

demanàvem: “deixa’ns estar aquí per veure com bombardeja’n”. I en comptes de a baix, veiem els avions des de dalt, que semblaven de paper de fumar.

Quan finalment van arribar les tropes franquistes, com recordes aquell dia?

El dia abans nosaltres estàvem treballant, i des de Sant Boi les tropes nacionals van disparar contra Montjuïc, però Montjuïc no va contestar. I llavors ja vam plegar, ens vam anar a casa i no va passar res. Però l’endemà al matí hi va haver un silenci sepulcral, una cosa molt estranya. I jo vaig obrir la finestra de l’habitació per veure que passava, i un oncle que vivia amb mi a casa em va renyar. Em va dir: “no obris”. I just en aquest moment pel terraplè ja passaven les tropes. I al cap d’una hora, ja venien a la plaça del mercat llaunes de sardines i xocolata per una moneda d’un duro de plata. O sigui que tot va ser molt ràpid. Nosaltres vam anar a veure una novetat, soldats amb capa que passaven pel terraplè i els *moros* amb capa asseguts a la plaça i venent.

Com va viure la teva família el final de la guerra?

El meu germà el van tornar a cridar a les milícies, i van enviar-lo a Galícia, on va estar dos o tres anys. I *bueno*, passant bastant necessitats.

Nosaltres en un primer moment no vam passar gana perquè criàvem conills, i amb això vam anar defensant-nos. Però després l’assumpte va ser més difícil, perquè teníem el racionament, havíem de treure la targeta, fer cues, unes cues interminables, un pa que no es podia menjar... i llavors un racionament molt just per la necessitat de la població.

Algun cop vau comprar productes d’estraperlo?

La veritat és que sí, a darrere de casa meva hi havia una botiga que anaven a buscar els productes a Tarragona, i allà anàvem a comprar al preu que ells volguessin. I sí, sí, vam caure com tothom.

PILAR PONS [Entrevista una vegada acabada la recerca]

Quina edat tenia vostè quan va començar la guerra civil?

Vaig néixer l'any 1921, per tant uns 14 o 15 anys.

La seva família a quin bàndol pertanyia (republicans/nacionals)?

El meu pare va morir l'any 31 quan es va proclamar la república, i llavors era republicà, dels Radicals el partit d'Alejandro Lerroux, un polític que millor no parlar-ne. Tenia un tiet que era socialista però només d'escoltar a Largo Caballero, i els altres no estaven posats en temes de política.

Respecte a Lerroux, era un home que defensava als treballadors, quan els tenia davant, però sinó res, i el meu pare va tenir la desgràcia de ser d'aquests.

El meu pare va ser tinent d'alcalde a l'ajuntament, i quan va acabar la guerra els seus amics els veies vestits de Falange. Jo una vegada me'ls hi vaig encarar i els hi vaig dir que com després que ells i el meu pare seguessin republicans perseguits com podien ara vestir així i em van contestar: "los tiempos, los tiempos, los tiempos...".

Clar, després de la guerra hi va haver gent que es va 'canviar de camisa' que es deia.

Sí, sí, els convenia.

Una vegada va esclatar la guerra quin és el record positiu que tens més present?

En aquella època la veritat és que no pensàvem en res, més que la gent que venia de Barcelona que ens explicava com s'havien barallat els mossos d'esquadra i la guàrdia d'assalt. I per nosaltres això era una novetat. Però la veritat és que ens va passar bastant desapercbut.

Aquí a Cornellà no es tenia sensació de guerra?

La vam tenir després. Però com érem joves, només ho vam viure com un fet extraordinari que no l'havíem viscut mai.

Després del fracàs del cop d'estat aquí a Catalunya, qui controlava els carrers?

Durant el període de guerra els milicians, després de la guerra Falange.

Te'n recordes que eren les txeques?

Sí, les txeques eren un lloc de càstig que eren propietats dels comunistes i allà ficaven a la gent de dretes. Els que eren de dretes que els havien pogut descobrir o delatat, anaven a parar a les txeques.

Jo en vaig sentir parlar, però mai vaig saber on estaven. Era una cosa que la tenien ben 'guardadeta'. Però sí que existia.

Eren propietat del bàndol republicà.

Sí.

Algú de la teva família va marxar a l'exili?

No perquè la meva família sempre ha sigut molt reduïda, però algú veí i conegut sí.

I la gent que va exiliar-se que vostè coneixia, perquè ho va fer?

Un era sergent de l'exèrcit i aquest home l'endemà que van entrar els nacionals, ell havia d'anar a Pedralbes perquè ja marxava amb la tropa i s va exiliar. I després va haver-hi gent que els van recloure. A part dels que estaven a la *mili* i tornaven de retirada.

Amb tanta repressió com hi havia a l'època, algun familiar, veí o simplement conegut del barri va ser afusellat o empresonat?

Afusellat no ho sabem. Per exemple, hi havia un noi que vivia al carrer de casa que no estava massa bé, i d'un dia a un altre va desaparèixer, no sé si el van portar fora perquè no el trobessin o va passar una altra cosa. Al barri es comentava, però mai es va saber res més.

I van pertànyer familiars o veïns a la CNT-FAI?

Pot ser algun veí, però més aviat els anarquistes eren pagesos. Però coneguts o amics meus, no.

En aquest moment de tanta tensió suposo que hi havia molta por, com es vivia el dia a dia?

Ens trobàvem les amigues i parlàvem de *lo normal* de la nostra edat, però vam passar bastant desapercebudes de la guerra.

Jo era aficionada a fer mitja, i els voluntaris fèiem jersei pel front, i aquesta va ser l'única col·laboració meva en la guerra civil. Feia ganxet i mitja, i a partir d'aquí fèiem els jerseys, els mitjons, guants... Ho fèiem on és ara el patronat, que abans era el PSUC. Allà ens donàvem la llana, i havíem de teixir amb les mides que ells ens donaven.

**Respecte a les milicianes, alguna familiar, veïna o coneguda teva hi va pertànyer a la milícia?
Si és així, va marxar al front amb l'exèrcit?**

Conegudes meves no, però hi van haver-hi.

**Segons diferents fonts d'informació consultades, a Cornellà i va haver-hi dues milicianes que
van marxar al front, es deien Josepa Martínez i Enriqueta Roca Serra, les coneixies?**

Jo no les coneixia.

Quin era el rol que ocupaven en general les dones a la milícia?

Hi havia infermeres voluntàries, perquè a Can Cors hi havia la Creu Roja. A una d'aquestes infermeres sí que la coneixia.

Parlant de manera general, quin paper van jugar les dones durant tota la guerra?

Les dones van anar a treballar a les fàbriques. Es van posar al davant de quasi tot, conduint fins i tot toros. És a dir, feien la feina que havien fet sempre els homes, suplint-los.

Però a la vida normal, passaven com podien.

I els homes que seguien durant la guerra treballant a les fàbriques (o bé perquè eren molt grans, o perquè eren molt joves), quina opinió tenien d'aquestes dones?

No es parlava d'això. No fèiem comentaris d'aquest tipus. No entràvem en assumptes de política. Uns amics meus per exemple, van anar a la *Quinta del Biberón*, van passar d'estar al carrer jugant i fent bromes a lluitar al front. Quan els van cridar a ells sí, tots ens vam quedar parats, perquè eren nois molt joves i ho comentàvem entre la colla.

La feinada era trobar menjar per a cada dia. Després van venir les persones que es dedicaven a l'estraperlo, però durant la guerra la gent menjava el que podien i el que trobaven.

A casa per exemple criàvem conills, però avançada la guerra, ja ni conills ni res.

Durant aquesta època es va passar molta gana?

Jo no hi vaig passar, però conec a gent que sí. Jo a casa meva a part de criar els conills, també teníem un petit hort on plantàvem tomaqueres o el que podíem. I amb això anàvem tirant. I respecte a la carn, una vegada es van acabar els conills, la carn no la vam tastar més.

Després es van descobrir una sèrie de magatzems, on hi havia gènere que no es va repartir.

La vestimenta de les dones va canviar durant el conflicte?

Durant la guerra no, es passava amb el que hi havia. Per exemple la gent per arreglar-se les sabates, agafava la coberta dels cotxes i la feien servir de sola, perquè no hi havia cuir. O sigui que hi va haver falta de tot.

Recorda les bombes que van caure a Cornellà?

Sí, en van caure dos. Una va caure a Can Nadal, on hi havia una fàbrica de gel. Allà no va passar res, només va caure la casa. I l'altra va caure a Can Gilet, on van morir dues persones, una dona jove i una criatura de mesos.

Per exemple a la Siemens no va caure cap perquè estava protegida.

D'això també et volia preguntar, la Siemens era una fàbrica alemanya, per aquest motiu estaven molt protegides totes les seves instal·lacions?

Sí, estava molt protegida. Durant la guerra van canviar el nom per *Subsecretaría de Armamento 'Fábrica S'*, i llavors allà es continuava treballant però fabricant espoletes, ja no es feien ni motors ni comptadors, treballaven per l'exèrcit.

I quan hi havia un atac, sonaven algun tipus de sirena per avisar als ciutadans?

La de la Siemens i no sé si alguna altra. Però ja ens servien les de Barcelona, perquè a Cornellà se sentien. També se sentien els avions quan sortien de Mallorca, que veien a destorçar la Barceloneta, ha bombardejar-la. Pensa que hi havia molt de silenci.

Una cosa que també vam sentir és com van tirar des de Mallorca una canonada a Gràcia, era un dissabte, i aquí (a Cornellà) els vidres van ressonar. I el meu oncle va dir que això era una canonada d'un vaixell. I l'endemà ho comentaven que havia sigut un vaixell.

I respecte a refugis, a qui a Cornellà hi havia algun?

A qui a Cornellà, hi havia un a sota del castell de Cornellà i un altre a la Siemens. El de la Siemens era privat, i quan sonaven les sirenes obligaven a tothom a baixar-hi. Però jo no hi vaig anar mai.

Jo a la Siemens vaig començar a treballar a l'octubre del 38, era pensionista de la fàbrica, llavors els directius em deien que no, però al final com els hi faltava gent per a l'oficina, vaig entrar.

I quan venien a bombardejar, pujàvem al terrat de les ficines per veure als avions, que semblaven dues papallones voletejant, feia la impressió que caurien del cel e qualsevol moment.

Llavors mai vas entrar a un refugi i no me'l podries descriure per dins...

No. Als refugis d'aquí només hi havia gent que quan arribava les vuit del vespre, agafaven els matalassos i se n'anaven al refugi. Però no era més que una excavació.

I dels refugiats que em podries explicar.

De Madrid van venir-ne molts. La majoria que venien eren dones i nens.

I com se'ls va rebre?

Bé, bé. I va haver algun que es va quedar a viure aquí a Cornellà, hi ha sigut amic fins que va morir. I ell sempre comentava que aquí a Cornellà, es va sentir molt bé.

Però es comenta que no se'ls va rebre ve perquè els pocs recursos que tenia l'ajuntament ells eren els que els gaudien.

Bueno això és igual que passa ara. Per exemple quan van comença a venir molta gent d'Astúries, van anar a Can Cors, i allà van anar tallant tots els arbres perquè no hi havia carbó. I nosaltres sempre vam anar amb cura de no talar els arbres, i en canvi ells els van tallar fins a fer-los quasi desaparèixer.

Ara t'explicaré una anècdota de com fèiem el foc quan es va acabar el carbó, el petroli i la llenya. Agafàvem una galleda i posàvem un pal rodó al mig i l'omplíem de ferradures molades, ben xopes, i quan ja estaven més o menys compactes, trèiem el pal del mig i l'enceníem, i amb allò era amb el que guisàvem.

Suposo que amb el pas del temps cada cop era més difícil aconseguir recursos.

I tant, cada vegada més complicat.

En aquella època era difícil estudiar, i sent dóna encara més, com tu vas fer tu?

No, aquí no vam tenir cap problema. Jo, com per entrar a treballar a la Siemens necessitava comerç, doncs hi vaig començar a l'acadèmia Cots. El que si era difícil, era desplaçar-se, perquè el tren i el metro passava només dues vegades al dia i de vegades s'anava la llum, en aquesta situació havia d'anar des d'aquí fins a Barcelona caminant.

De vegades quan anava de camí, la guàrdia d'assalt et feia ficar-te a les porteries perquè venien a bombardejar Barcelona.

Però a Cornellà durant aquella època no hi havia escola?

Sí que hi havia, però era per a nens petits. De totes maneres va funcionar durant el període de guerra, encara que jo vaig deixar d'anar per posar-me a treballar.

I a l'escola es parlava català o estava prohibit?

A la meua concretament es parlava castellà, però no estava prohibit, perquè a Cornellà hi havia escoles catalanes. La prohibició va venir després, quan es va instaurar el règim franquista.

I aquí a Cornellà durant la guerra es parlava català?

Sí.

I del mossèn de l'església de Santa Maria se'n recorda?

Al mossèn, alguns cornellanencs el van portar a Terrassa o Sabadell, perquè el volien protegir, ja que ningú li tenia mania. I quan estava fora de Cornellà, els van anar a buscar i el van matar.

I qui el va matar?

Això no se sap. Però se sentia dir que van ser els de la CNT-FAI, perquè els de la UGT eren més moderats.

I aquí a Cornellà qui governava? Qui era l'alcalde?

Era un tal Coma, l'avi de Joan Tardà. I quan es va marxar cap França, una senyora va fer d'alcaldesa de manera provisional. Però pensa que en aquell moment l'ajuntament pintava molt poc.

I una vegada van arribar les tropes franquistes, en ser un poble d'esquerrans, a qui van nomenar alcalde?

Li van dir a un amic del meu pare, Marigó, però ell no va voler. I llavors va venir tota una família, i el pare va agafar l'alcaldia i el fill va ser president de Falange aquí a Cornellà.

Finalitzada la guerra, els homes van tornar als seus llocs de treball o es van quedar les dones?

Sí, els homes van tornar a les seves places de feina. Tot i així i va haver-hi dones que es van quedar treballant, encara que fent el treball més tranquil, les coses més suaus.

L'església va ser enderrocada veritat?

Sí, però va venir un altre capellà, i feia la missa a les monges, el Sagrado Corazón de Jesús.

I a Cornellà era típic que tots els diumenges les dones anessin a missa?

Sí, la majoria de gent hi anava sobretot la pagesia. Però a mi no em miris, perquè el meu pare i la meva família en general, amb això no entrava. Jo només anava quan t'obligaven.

Te'n recordes dels bitllets i monedes de cartó que va fer l'ajuntament de Cornellà duran la república?

De les monedes no, però dels bitllets sí. Mai els vaig fer servir, però sí que els tinc vistos.

I em podria parlar de com van arribar les tropes franquistes a la ciutat?

Per mi va ser un drama. El dia abans jo vaig anar a treballar, hi havia un silenci sepulcral al carrer, era tal el silenci, que em va despertar. Eren les set del matí, vaig obrir la finestra però em van renyar, però com escoltava molt soroll vaig tornar a obrir-la, com vaig veure molta gent al mercat, vaig anar. I al mercat ja hi eren els moros venent menjar: llaunes de sardines i xocolata.

I quan van entrar les tropes a peu, que venien de Sant Joan, i ho vaig veure, em va començar la plorera, perquè semblava que estaven envaint casa meva. I en aquest moment va començar a sortir gent que en el poble es deien que estaven morts, la qual cosa significaven que havien estat amagats durant el període de la guerra.

I en aquests moments que es comentava?

Doncs va sortir tota la gent que havia estat amagada, i la que no s'havia amagat estava molt espantada.

Llavors a Cornellà hi havia gent a favor dels feixistes?

Sí, clar. Hi havia molta gent de dretes.

I després de l'arribada dels rebels, hi va haver molta repressió al municipi?

Sí. Hi va haver les clàssiques denúncies, encara que no seguessin certes hi havia represàlies.

I va haver-hi molts empresonats? I afusellats?

Se'n parlaven de bastants empresonats, però afusellats aquí a Cornellà no hi va haver.

Jo tenia un amic, que va marxar a França. I després d'un temps va haver-hi una mena de perdó. Franco va dir que tots els que no haguessin participat en política podien venir, llavors em va enviar una carta i jo vaig anar a veure'l a la presó, la Model.

És a dir, que Franco va mentir?

Sí, perquè va dir que vinguessin que no passaria res però després els va empresonar a tots. Aquest noi per exemple va estar tres anys i mig.

Vostè tenia cartilles de racionament?

Sí, ens donaven pa. Un pa que l'endemà estava tot florit per dintre, un pa de molt mala qualitat, molt dolent. Després per persona et donaven crec que eren 150 grams d'arròs o de llegums i una mica d'oli. Però havies de fer unes coles enormes.

I quins aliments eren els que trobàveu a faltar?

La carn sobretot.

Les cues que es formaven eren interminables, com les recorda?

S'anava a buscar a l'ajuntament, però jo no hi vaig anar mai. Perquè la meva tieta quan anava per la seva també agafava la meva.

I cada quant s'anava a recollir els aliments, de manera diària, setmanal, mensual...?

No, et durava uns quants dies.

Em podries explicar de manera més detallada com era el funcionament d'aquestes targetes?

Les cartilles de racionament eren una mena de *vale* que anaves a l'ajuntament i allà et donaven els aliments pertinents. Però no sé com s'aconseguia perquè a mi me la va donar la meva tieta.

I la pràctica de l'estraperlo en què consistia?

Doncs teníem uns veïns que anaven a comprar a Tarragona, i abans d'arribar a Cornellà, tiraven tota la mercaderia per les vies i algú anava a recollir-lo, perquè si no la guàrdia s'ho quedava tot, ja que aquesta pràctica estava perseguida. I després els productes els venien molt més cars. Els aliments que venien eren avellanes, ametlles, arròs, mongetes, cigrons, oli...

I l'Estraperlo durant la guerra si hi va haver, jo no el vaig viure.

Després d'aquest treball, tenim la sensació que el paper de la dona durant la guerra el franquisme va empitjorar molt respecte a la segona república.

Sí, va canviar. A la república la dona era més independent i tenia més drets, és a dir, vivien en una societat com més moderna. Recorda, que fins i tot durant la segona república, la dona va aconseguir el dret a vot, el dret a separació de béns i el dret a l'avortament.

El fet de donar-li poder a l'església, creus que va ser un dels detonants de què el paper de la dona canviés de manera tan radical.

L'església com tota la vida, va fer a la dona súbdita del marit.

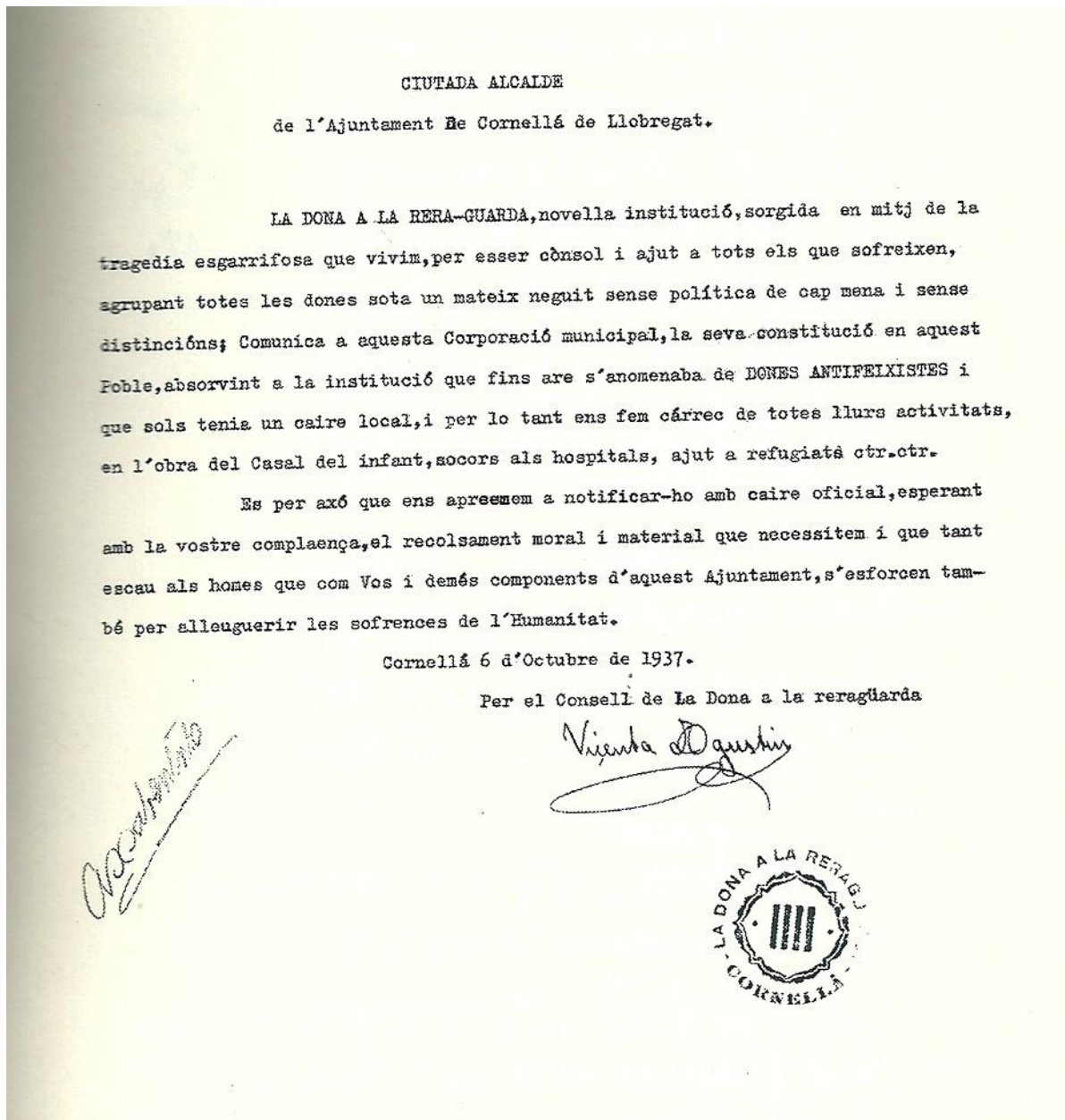
I la dona després de la guerra, torna al seu paper de mestressa de casa?

Sí, va deixar la feina i se'n va anar a casa a cuidar de la família. És més, van fer una nova llei, que les dones solteres si es casaven, et donaven un premi i deixaves la feina. I a més a més, si tenies quatre fills, et donaven un plus.

Ja instaurada la dictadura, és veritat que si estaves casada i volies treballar necessitaves l'autorització del marit amb un paper signat?

Jo mai ho he escoltat. De totes maneres, jo mai vaig tenir cap problema. Jo em vaig casar i vaig continuar treballant i a casa meva, el meu marit, mai va haver de signar res. De totes maneres, jo amb això he sigut sempre una mica rebel, perquè si a mi m'haguessin dit que el meu marit havia de firmar un paper, no sé què els hauria dit als de la fàbrica.

ANNEX Nº 1

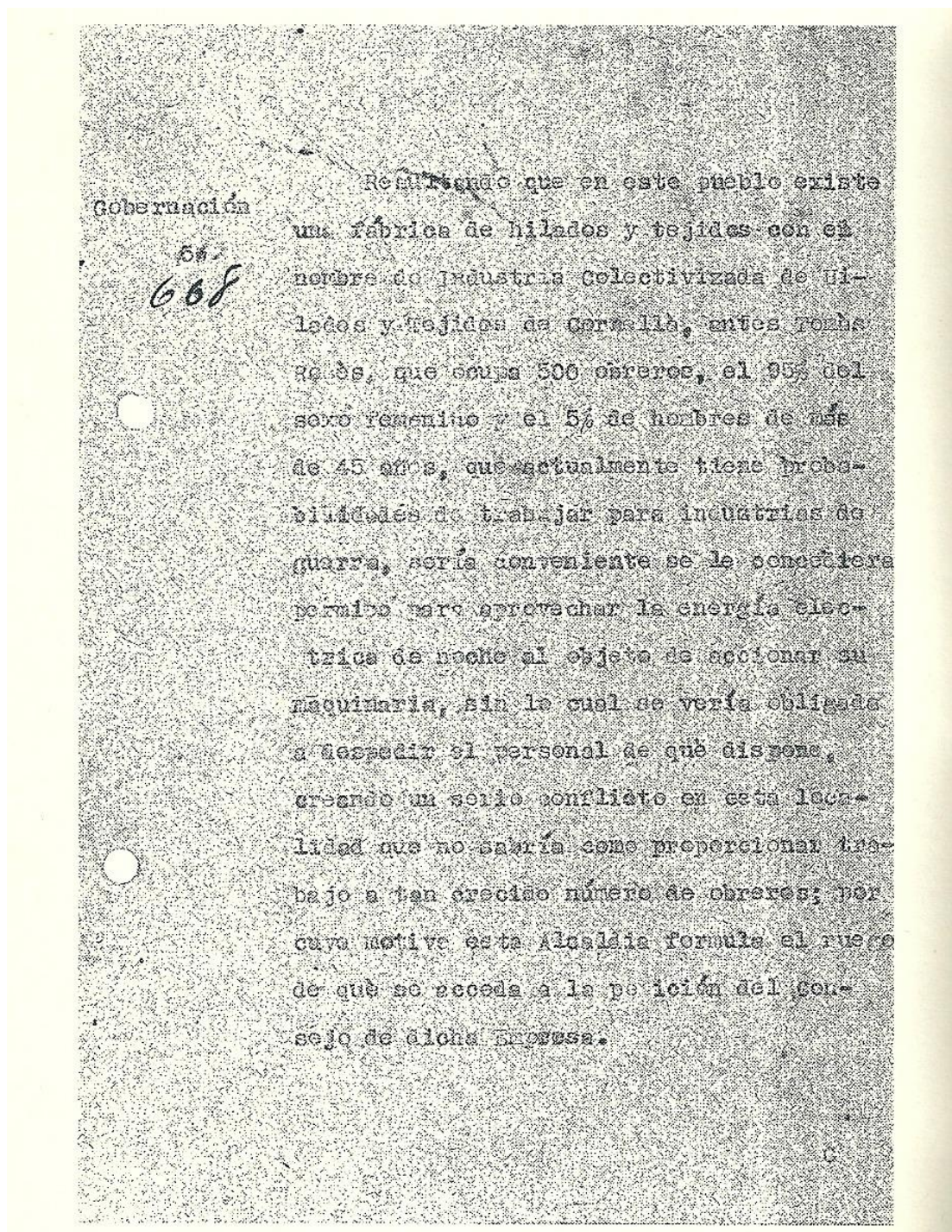

1

¹ Imatge extreta del llibre Cornellanenques del 36 de Empar Fernández.

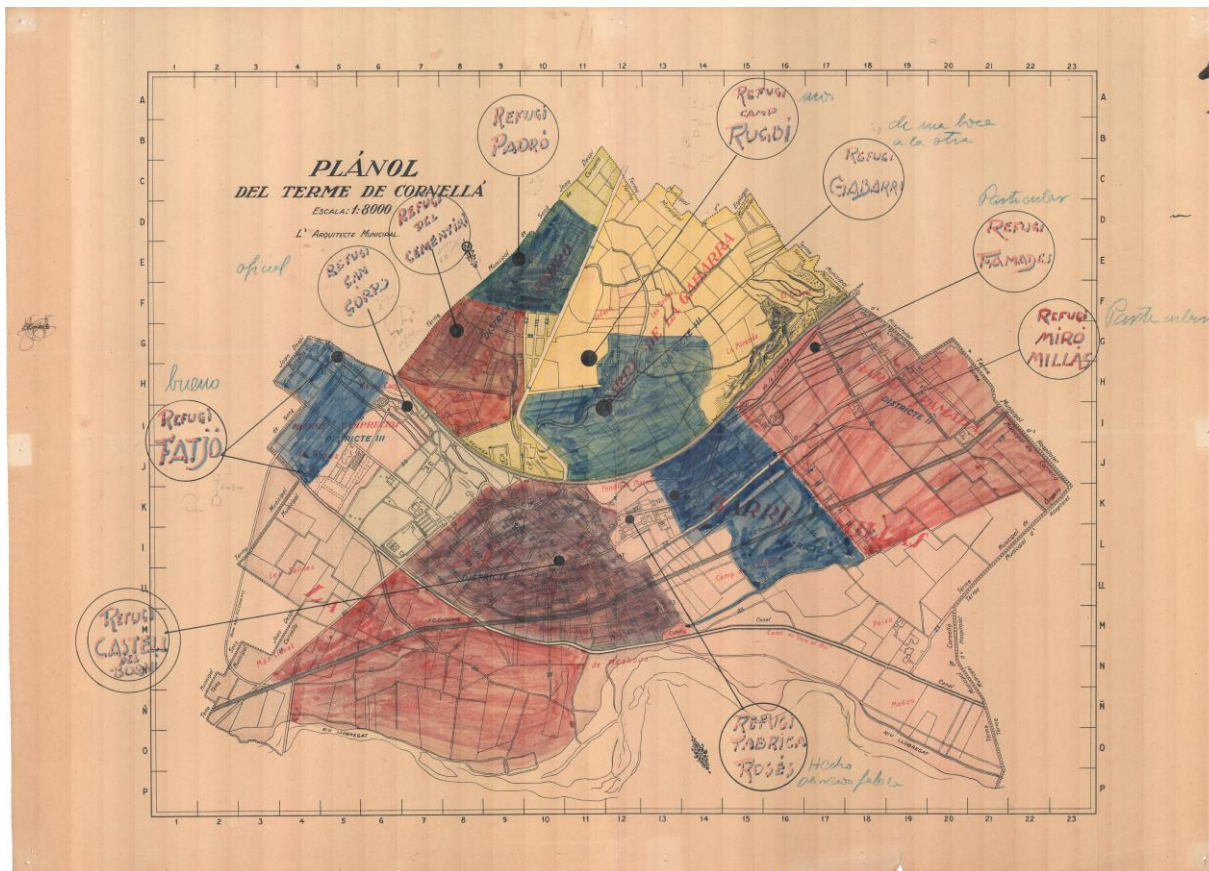
ANNEX Nº 2

² Imatge extreta del llibre Cornellanenques del 36 de Empar Fernández.

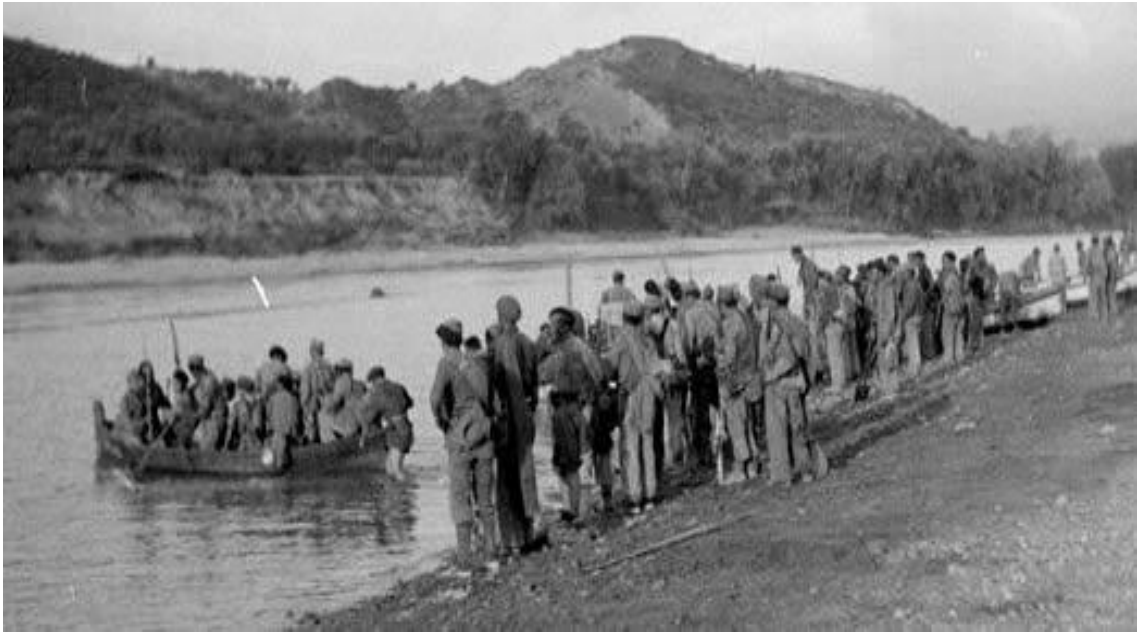
4. PLÀNOL DELS REFUGIS QUE HI HAVIA A CORNELLÀ DURANT LA GUERRA CIVIL

3

³ Imatge cedida per l'arxiu històric de Cornellà de Llobregat.

5. IMATGES

Tropa de soldats creuant el riu Ebre d'una vorera a l'altra en un petit bot. (Batalla de l'Ebre).

Afusellament d'uns soldats, a un home desconegut del bàndol contrari.

Moneda de cartó de 15 cèntims impresa per l'Ajuntament de Cornellà de Llobregat durant l'any 1937.

Bitllets de 50 cèntims i 1 pesseta impresos per l'Ajuntament de Cornellà de Llobregat l'any 1937.

Cos de sanitaris i d'infermeres de la Creu Roja a Can Corts l'any 1938.

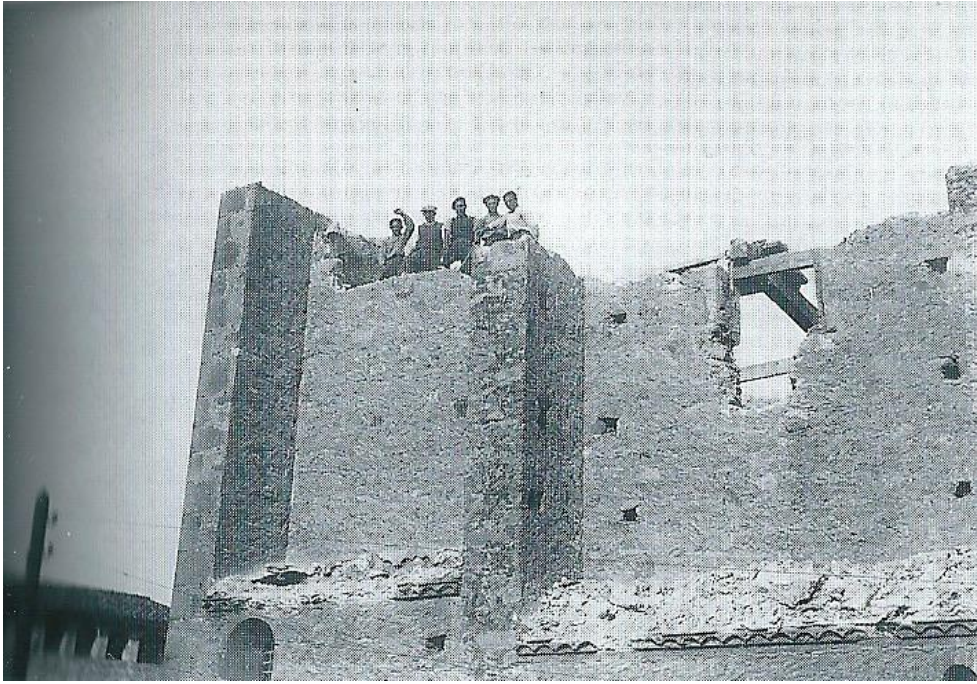

Mercè Pin sobre les runes de l'església de Santa Maria.

⁴ Imatge extreta del llibre Cornellanenques del 36 de Empar Fernández.

⁵ Imatge extreta del llibre Cornellanenques del 36 de Empar Fernández.

Obrers enderrocant les restes del temple de Santa María.

---

⁶ Imatge extreta del llibre República, revolució i guerra de Joan Tardà i Coma.